

Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅ

Ե Ի

ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԵԱՆ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐԸ

Դարաւոր աւանդութիւն մը Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի կ'ընծայէ ապաշխարութեան շարականները, բաժնուած ութը ձայներու, որոնց մեծ մասը կ'երգուի Մեծ Պահլի ժամերգութեանց ընթացքին, բացի չարաթ եւ կիրակի օրերէն:

Բազմաթիւ այս երգերը ամփոփուած են «կանոն»ներու տակ: Իւրաքանչիւր «կանոն» կը պարունակէ խումբ մը չարականներ, որոնք ունին յատուկ անուններ. Հարց, Մեծացուցէ, Ողորմեա, Տէր յերկնից, Մանկունք, Համբարձի. այս անունները ծագած են համանուն սաղմոսներու սկզբնաւորութիւններէն. այդ սաղմոսներուն կը յաջորդեն այս չարականները, իբր անոնց բանաստեղծական յարասութիւն: «Հարց»երը կը բաղկանան երկու մասերէ, «Հարց» եւ «Գործ», որոնցմէ իւրաքանչիւրը ընդհանրապէս երեք տուններէ ձեւացած է. մնացած չարականներն ալ մեծ մասով երեք տունոց են, քիչ անգամ աւելի:

Իւրաքանչիւր ձայնի համար, ԱԶ-ԴԿ, ունինք անհաւասար թիւով «կանոն»ներ. ԴԶ, ԴԿ՝ եօթնական. ԱԶ, ԱԿ, ԲԿ, ԳԶ՝ վեցական. ԲԶ՝ չորս. ԳԿ՝ երկու: «Մանկունք» եւ «Համբարձի» չկան ամէն մէկ «կանոն»ի մէջ, այլ իւրաքանչիւր ձայնի համար՝ մէկ կամ երկու հատ միայն:

Ընդամէնը ունինք 44 «կանոն», որոնք բաղկացած են 156 չարականներէ, 611 տուններով: Այս հաշիւէն, բնական է, դուրս ձգած ենք «Մեծացուցէ»ները,

որոնք Մեսրոպին չեն, ըստ աւանդութեան:

Ապաշխարական այս չարականները վենետիկի տպագրութեան մէջ՝ կը դրաւեն հետեւեալ էջերը. ԱԶ՝ 113-119, ԱԿ՝ 128-134, ԲԶ՝ 141-146, ԲԿ՝ 146-152, ԳԶ՝ 160-166, ԳԿ՝ 166-168, ԴԶ՝ 178-185, ԴԿ՝ 196-204, ընդամէնը 54 էջ, մեծադեր:

Վերոյիշեալ 44 «կանոն»ներէն 14 հատը չեն երգուիր Մեծ Պահլի շրջանին, եւ չարականներու, նաեւ ձեռագիրներու մէջ, ատոնց եղբրքին նշանակուած է, լուսանցքի վրայ, Աղց մի՛, այսինքն՝ Աղցից մի՛ երգեր. ասոնք կ'երգուին տաւրուան ընթացքին՝ Պահոց օրերուն, միւսներուն հետ, կարգով:

Շարակնոցէն դուրս թողուած՝ կան նաեւ ապաշխարական պարականոն կամ անվաւեր չարականներ ալ, թիւով վեց՝:

Մեր ներկայ ուսումնասիրութիւնը քննական փորձ մըն է՝ վերլուծելու Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի ընծայուած այս չարականներուն դրական, գեղարուեստական, լեզուական ու պատմական արժէքները, ստուգելու համար անոնց հարազատութիւնը:

1 Չայմաղ Շարականք, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1907, մեծադեր:

2 ԱՄԱՏՈՒՆԻ ԱՆՀԱԿ ՎՐԴ., Հին եւ նոր պարականոն կամ անվաւեր չարականներ: Վաղարշապատ, տպ. Ս. Էջմիածնի, 1911, էջ 81-84:

Ա.

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒՄ ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ

1. «ՀԱՐՑ»ԵՐԸ

«Հարց»երը օրհնակական 44 աղօթքներ են, փառաբանական ուղերձներ. այնտեղ բանաստեղծը, եւ բանաստեղծին հետ աղօթող հոգին կը բարեբանէ Աստուծոյ մարդասիրութիւնը, արարչական ստեղծագործ զօրութիւնն ու արքայավայել մեծութիւնը, բայց զխաւորապէս Աստուծոյ նախախնամող սէրը:

Ներշնչման աղբիւրը երգն է «Երեց մանկանց», որոնք, Դանիէլ մարգարէի նկարագրութեան համաձայն (Դան. Գ.), անաստեղծով Նարուզդոնոսոր թագաւորի հրամանին՝ չպաշտեցին կուռքը ոսկեղէն, եւ ատոր համար՝ նետուեցան Բաբելոնի հնոցին մէջ. բայց Աստուած զըրկեց իր բարերար հրեշտակը, ու միասին աղօթելով եւ օրհնելով՝ անվնաս անցան լափիկող բոցերուն մէջէն. հուսկ, բռնաւորն ինք ալ՝ հրաշքէն զգաստացած՝ դարձաւ աստուածապաշտ:

Բանաստեղծը այս դէպքին մէջ կը նըշմարէ նախ Աստուծոյ (Երկնաւոր Հօր եւ կամ մասնաւորելով՝ Որդւոյն Աստուծոյ) անսահման մարդասիրութիւնը, որ այսպիսի հրաշքով իսկ գիտէ վարձատրել իր հաւատարիմ ծառաները. ապա կը նկատէ հոն Աստուծոյ արարչական զօրութիւնը, որ կարող է բնութեան տարրերն անդամ սանձել, սպառիչ հուրը դարձնելով զովարար ցօղ: Հուսկ կը յորդորէ մեզ փառատրական իղձեր եւ ալէլուներ հիւսել՝ հրեշտակին հետ, որ իջած էր Բաբելոնի հնոցին մէջ՝ քաջալերելու աստուածապաշտ երեք հերոսները: Այստեղ բանաստեղծը «Երեց մանկանց» բերնէն փոխ կ'առնէ աղօթքի մրմունջներ, հայցուածքի ու փառաբանութեան իղձեր, յիշելով խոստումն Արքայական, փրկութիւնն ու յաղթանակն Իսրայէլեան. եւ կը հրաւիրէ ողջ տիեզերքը՝ գովքն հիւսելու մարդասէր Արարչին: Եւ ահա չարքերը

անհատնում «օրհնեցէք»ներու, որոնցմով հիւսուած են «Հարց»երու երկրորդ մասերը, ուր յաճախ կը կրկնուին նման մըտածութիւններ եւ զգացումներ:

Ապաշխարութեան չարքի առաջին «Հարց»ը տիպար օրհնակ մըն է, որ կատարեալ դադափար մը կու տայ այս շարականներուն. հոն, իւրաքանչիւր տան մէջ կը ներկայացուի ամենասուրբ Երրորդութեան մէջ մի անձերուն մարդասէր հայեացքը դէպի արարածները, փառաբանական իղձերով խառն:

Որ հայիս քաղցրութեամբ յարարածս քո,
Հայր ամենակալ,
Օրհնեալ ես, Աստուած հարցն մերոց:

Որ իջեր ի փրկել գարարածս քո,
Որդիդ միածին,
Օրհնեալ ես, Աստուած հարցն մերոց:

Որ խնամես տեսչութեամբ գարարածս քո,
Հոգիդ ճշմարիտ,
Օրհնեալ ես, Աստուած հարցն մերոց:
ԱԶ, ա, էջ 113

Յաճախ, սակայն, երգը ուղղուած է Քրիստոսի, որ Բաբելոնի կրակին մէջ կ'երեւի իր փրկիչ հրաշագործ:

Զանուն քո, Քրիստոս, օրհնեմք,
Փառաւորեմք գեղ, Աստուած հարցն մերոց:

Իջեր ի հնոցն ի Բաբելոն,
Փառաւորեմք գեղ, Աստուած...:

Որ փրկեցեր գերիս մանկունսն
ի հրոյն բռնութեմէ.
Փառաւորեմք գեղ, Աստուած...:
ԱԿ, ք, էջ 128

Որ արարեր ողորմութիւն ի մէջ հնոցին,
եւ կենարար ցօղով քո
Փրկեցեր գերիս մանկունսն:

Զհուրն բորբոքեալ մանկունքն հաւատովն շիջուցին
եւ պատկերի ոսկւոյ ոչ մատուցին խոնկս,
Այլ քեզ, Աստուած հարցն մերոց:

Իջեալ առ նոսա կենսաբեր հրեշտակն
զՀայր ի յերկինս տայր փառաւորել,
Բարձր արարէք գնա յաւիտեան:
ԱԿ, ք, էջ 131-132

Բաբելոնի հրաբորբը տեսիլը, սակայն, բանաստեղծին համար նմանութիւնն է մարդկային մեղաւոր սերունդին հրաշապատում փրկագործութեան: Բաբելական հնոցին մէջ բանաստեղծը կը տեսնէ Աստուծոյ Որդին, որուն գալըստեան խորհրդական գուշակները կ'ըլլան երեք մանուկները: Երգիչը ահա Բաբելոնէն կը բարձրանայ մինչեւ Գողգոթա՝ դիտելու Աստուծոյ մարդասիրութեան մէկ նոր արարը: Երկնաւոր Հայրը շըրկած է իր Միածին Որդին, ինչպէս երբեմն հրեշտակը՝ Բաբելոնի կրակին մէջ. ու Որդին իր դառնակակիճ չարչարաններով փրկած է մեղապարտ մարդկութիւնը, մարած է մեղքի եւ ապականութեան հնոցը՝ սրբարար ցօղովն իր շըրկեմէն: Այժմ Որդին համարձած է երկինք, բազմած է քերթներէն վեր, ու հրեշտակներն են երկրպագու: Եւ ահա բանաստեղծը կու գայ յորդորել վերանորոգ մարդկութիւնը, սուրբ եկեղեցւոյ որդիները, «քահանայք եւ ժողովուրդք», «երկտասարդք եւ կուսանք», որ երկնաւոր հոգիներուն հետ անլուրի օրհնակ մը հիւսեն ամենասուրբ Երրորդութեան, հայցելով նորանոր շնորհներ:

Աստուած հարցն մերոց,
Գովեմք գեղ եւ առաւել բարձրացումեմք,
Որ զՄիածինդ առաքեցեր փրկել գեղ,
Տէր Աստուած հարցն մերոց:
ԱԶ, ք, էջ 142-3

Որ խոնարհեցար ի տկարութիւնս մեր
Մարդասէր Տէր,
Օրհնեմք գեղ, Աստուած հարցն մերոց:

Եւ բարձր գեղս մեր չարչարանք քո,
Շնորհեալ բանաւոր հօտի
Օրհնել զանուն քո անդադար,
Աստուած հարցն մերոց:
ԱԿ, ք, էջ 128

Որ ի յերկրէ ի յերկինս համարձաւ
ի վերայ քեզ ցօղ հողմոց,
Ժողովուրդք, օրհնեցէք
Եւ բարձր արարէք գնա յաւիտեան:

Որ նստի ի բարձունս յարձո
Ընդ աջմէ Բարձրելոյն,
Քահանայք, օրհնեցէք
Եւ բարձր արարէք գնա յաւիտեան:
ԱԶ, ա, էջ 160

Բաբելոնի հնոցին նման կրակ մըն ալ կը տեսնէ բանաստեղծը հոգիներու ներաշխարհին մէջ. հոն ալ կայ տառապանք, նեղութիւն. թշնամիներ կը սպառնան հեռացնել զայն Աստուծմէ. ասկէ՝ աղիոգորմ պաղատանք մը, յուսալիր ապաւինում մը Աստուծոյ, հայցելով անդորրութիւն եւ հոգեկան խաղաղութիւն, միջնորդ բռնելով Յիսուսի անդին արիւնը:

Ընդ երանելի մանկանցն երգեսցուք,
ի նեղաց մերոց փրկեալ գեղ,
Եւ մի՛ ի սպառ մատներ,
գի գիմք արեան քո եմք.
Գեղ օրհնեմք անդադար,
Աստուած, հարցն մերոց:
ԱԶ, գ, էջ 144

Որ զոյս փառաց ծագեալ ի մէջ հնոցին,
ընդ նոսին համաձայնեալ
երգեսցուք խոնարհ սրտիւք
գի շիջուցէ զանտանելի հրոյն բորբոքումն,
բարձր արարէք յաւիտեան:
ԱԿ, ք, էջ 150

Հուսկ, Բաբելոնի հնոցը նմանութիւն է դժոխքի յաւիտեական կրակին. բանաստեղծը սոսկումով կը նկատէ վերջին դատաստանի ահաւոր ատեանն ու ահեղ օրը, եւ կ'ապաւինի Աստուծոյ ողորմութեան.

Որ ապրեցուցեր գերիս մանկունսն ի հնոցին
եւ զիս ապրեցո յաւազին հրոյն,
Տէր Աստուած, հարցն մերոց:
ԱԶ, ք, էջ 142

Յաւաւոր ատեմին, յաւեղ յայնմ աւուր
ողորմեալ անձանց մերոց,
որ օրհնեալ ես ի յաւիտեան:
ԱԶ, գ, էջ 163

Վասն երանաւոր ուխտին առ հարսն եղելոյ՝
փրկեալ գեղ յաւիտեական հրոյն,
գեղ օրհնեմք, Աստուած:
ԱԶ, ք, էջ 183

Գրքի օրհնութիւնների ժամանակ, կամ սրանցից յետոյ արտասանուած բացա-
զանչութիւնների բնաւորութիւն»⁴:

Որ բնակեալդ ես ի յերկինս,
օրհնեմք գեղ:

Զօրհանապագ օրհնեցուի
գանուն սուրբ քո:

Բարձր արարիւք
գէր Աստուած մեր:

ԱԶ, Ե, էջ 117

Մ. Աբեղեանի հաւաստումին հակա-
ռակ, սակայն, «Տէր յերկնից»ներու շար-
քին մէջ մենք պիտի հանդիպինք զաղա-
փարով աւելի հարուստ տողերու եւ յա-
րասական ընդլայնումներու ալ:

Մեծամասնութեամբ զուտ փառաբանա-
կան բնոյթ ունին, շուրջ 30 հատը, ուղ-
ղուած Աստուծոյ, Քրիստոսի, ամենա-
սուրբ Երրորդութեան. յաճախ մէն մի
տուն նուիրուած է ամենասուրբ Երրոր-
դութեան մէկ անձի (շուրջ 10 անգամ)
եւ քիչ անգամ հաւաքաբար:

գԱստուածն իսրայելի
ամենեքեան օրհնեցուի,
եւ փառս տացուի նմա:

Միածնի եւ անմահի
երկիւղի երկիր պագցուի,
եւ փառս տացուի նմա:

Սուրբ զոգինն նշմարտութեան
գոհութեամբ մեծացուցուի,
եւ փառս տացուի նմա:

ԱԶ, Գ, էջ 116

Բանաստեղծը ուղղուելով ամենասուրբ
Երրորդութեան մէջ մի անձերուն, կը
թուէ անոնց իւրաքանչիւրին բարերար
առանձնաշատութիւնները:

Ամենայն զինուորութիւնք հրեշտակաց
անդադար ձայնիւ օրհնեն գեղ, Հայր,
ամենակալ Աստուած եւ միայն մարդասէր:

Նոր օրհնութիւնք քեզ երկրածինքս երգեցուի,
առաքեալ ի Հօրէ Որդիդ միածին,
ամենակալ Աստուած եւ միայն մարդասէր:

Ուրախութեամբ գեղ գովեն արարածք,
բաշխող պարգեւաց, սուրբ Հոգիդ նշմարիտ,
ամենակալ Աստուած եւ միայն մարդասէր:

ԱԶ, Գ, էջ 115

Փառաբանութեան հետ, շատ անգամ,
կու գան խնդրանքներ, ուղղուած առ Տէր
Քրիստոս, առ Քրիստոս Փրկիչ, առ Քր-
իստոս Թաղաւոր, որ է միանգամայն
հաստիչ, արարող, քաւիչ, հովիւ, աղ-
բիւր եւ յարութիւն, որ երկնքն իջած է
փրկելու մեզ, հաստատած է Եկեղեցին՝
իր խաչով, եւ ինքն է որ սորվեցուցած է
մեզի փառաւորել Աստուծոյ անունը: Բա-
նաստեղծը կը հայցէ խաղաղութիւն հո-
գեկան, ապաւէն անքոյթ, լուսաւորու-
թիւն, քաւութիւն մեղքերու, զթութիւն,
յոյս, շնորհազեղ այցելութիւն:

Տէր, երկնի եւ երկրի
արարող եւ յոյս մեր:

Խնայեալ յամսինս մեր, Քրիստոս,
քաղաւոր երկնի եւ երկրի:

Աղաչեմք գեղ, այց արա, Փրկիչ
յուսացելոցս ի քեզ:

ԳԶ, ա, էջ 178

Որ ի բարձունս բնակեալդ ես,
եւ ի քեզ եմք ապաւինեալ,
արարածք ամենայն օրհնեն գեղ:

Որ մոլորեցոյց հովիւդ ես,
դարձն ի մէնք գցասումք քո,
արարածք ամենայն օրհնեն գեղ:

Որ ծառանցոյց աղբիւրդ ես
եւ քաւիչ ես մեղաւորաց,
արարածք ամենայն օրհնեն գեղ:

ԳԶ, Բ, էջ 179

4 Ուրուագծեր Հայոց գրականութեան պատմու-
թիւնից — Շարականների մասին. «Արարատ»,
ԽԶ. (1912), Թ. 7-8, էջ 720-732, Թ. 9, էջ
823-836, Թ. 10-11, էջ 1002-1028. Թ. 12, էջ
1146-1162. (Մեր վկայութիւնը տե՛ս էջ 1017):
Միեւնոյնը աւելի ամփոփ ձեւով՝ տե՛ս «Հա-
յոց Էիմ գրականութեան պատմութիւն», Գիրք
Ա. Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրատ. 1944, էջ 473-
507:

Միանգամ յիշատակութիւն մը կայ
սուրբերու (ԱԿ, Գ, էջ 133), ուրիշ ան-
գամ մը առաքեալներու եւ մարգարէնե-
րու (ԴԶ, Գ, էջ 181). անգամ մըն ալ
կ'աւարտի «մանկունք եկեղեցւոյ սրբոյ»
բացատրութեամբ (ԱԿ, Ե, էջ 132), յի-
շեցնելով շարականներու ուրիշ շարք մը՝
«Մանկունք»ները:

Մասնաւոր յիշատակութեան արժանի
են այն «Տէր յերկնից»ները որ ամբողջո-
վին կամ մասամբ նուիրուած են վերջին
զալստեան: Հոն բանաստեղծը սարսափով
կ'երեւակայէ ահեղ դատաստանը եւ յու-
սալիւր կ'ապաւինի Աստուծոյ զերկը:

Յորժամ գայցես բազում հրեշտակոք
Տէր, ի դատել գերկիր:

Յայնժամ շարժին գորութիւնք երկնից,
Տէր, ի յաւիտ քաւմէ:

Եւ յայնմ աւուր լիք իմ օգնական,
Տէր իմ եւ Աստուած իմ:

ԲԿ, Բ, էջ 148

Առանձին տեղ մը կրնան զբաւել երեք
«Տէր յերկնից»ներ, որոնք առաւօտեան
երգերու նկարագիր ունին յատկապէս
(ԲԿ, Գ, էջ 149. ԳԶ, Գ, էջ 164, ԴԿ, Ե,
էջ 203), որոնցմէ ահա երկրորդը:

Առաւօտ խաղաղութեան
ծագեալ ի մեզ, մարդասէր,
եւ կեցո:

Իմանալի լուսովդ քո, Փրկիչ,
լուսաւորեալ գմեր հոգիս
եւ կեցո:

Եւ յամենայն ի վտանգէ ամբաց գեղ
ընդ հովանեաւ աջովդ քո սրբոյ
եւ կեցո:

ԳԶ, Գ, էջ 164

Առաւօտեան սքանչելի երգ մը կը փակէ
Մեծ Պահլի շրջանը. լուսատու Բանն է որ
կ'իջնէ երկնքէն, ու կը հաստատէ խաչա-
կ'իջնէ երկնքէն՝ իբր այդ լուսատու. այդ
նիւ էկեղեցին՝ իբր այդ լուսատու. այդ
խաչն է՝ որ դարձեալ պիտի փայլի յա-
ւիտեան հոգեւոր արշալոյսին, վերջին
զալստեան օրը:

Զառաւօտու գաղօքս
եւ գրանաւոր պաշտօնս
մատուցանեմք քեզ, մարդասէր:

Բանդ ի բարձունք եկիր
եւ լուսաւորեցեր
գարարածս քո, փրկիչ:

Եւ հաստատուն արարիր
գեղեցիկ խաչիւ քո.
փառք գալստեան քո, Տէր:

ԳԿ, Ե, էջ 203

Ինչպէս կը նշմարուի, սեղմօրէն յարա-
սական կցուրդներ կամ բացազանչու-
թիւններ չեն այս կարգի շարականները,
այլ իրենց սեղմութեան եւ համառօտու-
թեան մէջ՝ ունին փոքրիկ ընդլայնումներ
եւ յաւելումներ՝ սաղմոսներուն վրայ.
նորանոր զաղափարներ աստղիկներու
նման կը կայծկլտան ասդին անդին. նը-
կարագրական անցքեր կը կենդանացնեն
անոնց լարերը քնարական, որոնք մերթ
սարսափով կը դողդղան, մերթ յուսալիւր
կը թրթռան, հաւատաւոր բանաստեղծի
անկեղծ զգացումներու յորդութենէն:

Այս նկատողութիւններով կրնանք եզ-
րակացնել՝ թէ «Տէր յերկնից»ներու այս
շարքը զբաւան տեսակետով առաւելու-
թիւն մը կը ներկայացնէ «Հարց»երուն
վրայ. ասոնց մէջ սաղմոսին պայմանա-
ւոր նիւթէն հեռանալու աւելի ձգտում մը
կայ, մանաւանդ Քրիստոսի նուիրուած
երգերուն մէջ: Հետեւեալ շարականը լա-
ւաւորն կտորն է, թերեւս մեր շարակա-
նին լաւագոյնը «Թեմաթիք» ընդլայնու-
մի:

Բարձրեալ, ահաւոր, Տէր, փառք քեզ:

Բարձրեալ՝ վասն վերին արքայն,
Ահաւոր՝ վասն ահեղ տոնին.
բարձրեալ, ահաւոր, Տէր, փառք քեզ:

Բարձրեալ եւ դու յերկինս, Աստուած
յամենայն երկրի եւ փառք քո.
բարձրեալ, ահաւոր, Տէր, փառք քեզ:

Զի դու բարձրացար՝ գեղ փրկեցեր.
Նստար ընդ աջմէ Հօր՝ մեզ կեանս շնորհեցեր.
բարձրեալ, ահաւոր, Տէր, փառք քեզ:

ԱԿ, Բ, էջ 129

Բարձրեալ եւ ահաւոր. երկու մակդիրներ, նախորդ սաղմոսէն առնուած, բարձրեալ դատաւորի պատկերէն:

Առաջին տունով կը ներկայացուի նիւթը, խորադիրը, որ պիտի դառնայ փառատրական դարձ-յանկերգ:

Երկրորդ տունով կը սկսի մեկնութիւնը. ինչո՞ւ բարձրեալ, ինչո՞ւ ահաւոր. բանաստեղծին միտքը կը սլանայ խելոյն երկինք, մինչեւ դահն ամենակալին. անկէ կը սլանայ՝ ժամանակին թեւերով՝ մինչեւ ատենան ահեղ վերջին դատաստանին, տեսնելու դահը Քրիստոս դատաւորին. ու երկու կողմէն ալ փառք կը հիւսէ Աստուծոյ:

Երրորդ տան մէջ կը կեդրոնանայ միայն բարձրեալ գաղափարին վրայ. Աստուծոյ մեծութիւնը կը տեսնէ նախ երկնքի մէջ. ապա կ'իջնէ երկիր եւ ան ալ կը տեսնէ Աստուծոյ փառքով լեցուն. այստեղ կ'ընդլայնէ բնաբանին երրորդ տարրն ալ, փառքը:

Չորրորդ տան մէջ, բանաստեղծը երկրէս կը նկատէ Բանն Աստուած՝ բարձրացած խաչին վրայ, ուր կը կատարուի փրկութիւնը համայն մարդկութեան. ապա Քրիստոս կը բարձրանայ երկինք, կը նստի Հօր աջակողմը, կը զրկէ մեղի իր բարեբար շնորհները, կը զրկէ Ս. Հոգին:

Այսպէս, վերջին տան մէջ, երկու տողով, բանաստեղծը կը պարզէ խորհուրդներու երկինք մը. խաչելութիւն, համբարձում, Հոգեգալուստ. ոստում մը Գողգոթայէն մինչեւ երկինք, անկէ դարձեալ մինչեւ վերնատուն: Ու փրկագործական այս շնորհագեղ երեւոյթներուն զիմաց, մինչ գրեթէ կը նսեմանայ Աստուծոյ ահաւորութեան գիմագիծը, բանաստեղծը դարձեալ կ'առնէ յանկերգը, փակելու համար իր քերթուածը, որ կը մնայ՝ կարծէք՝ առկախ, հօրիզոնին վերայ:

Այս կտորը, ինչպէս նկատեցիք, գրականօրէն ընդլայնուած շարական մըն է այլեւս, կապը պահելով հանգերձ սաղ-

մոսին հետ. շարական մըն է կանոնաւոր, ներդաշնակ, համաչափ, գաղափարներով յորդ, նիւթի միութեամբ գերադանցօրէն չաղկապեալ, ուր քնարական քնքշութեան տեղ՝ կայ վեհութիւն մը ու շարժում. տարրեր՝ որոնք հնութեան նկարագիր ու դրոշմ կը բուրեն:

Եղբակացներով, կրնանք ըսել թէ «Տէր յերկնից»ներու այս շարքը կ'ամփոփէ զոգտրիկ գոհարներ մեր շարակնոցին. առաւօտեան երգերը՝ լոյսի պաշտամունքով զեղուն, դատաստանի երգերը՝ յոյսի զգացումներով առլցուն, փառաբանական երգերը՝ խոնարհ մեծարանքի իղձերով օծուն, աղաչական երգերը՝ անկեղծ հաւատքով պատարուն, կրնան կազմել հին երգերու փունջ մը, թերեւս Մեսրոպեան շունչով թաթաւուէ:

Հոս ալ կը մնայ հնագոյնները դատելու հարցը, որով պիտի դրաղինք առանձնապէս:

3. — «ՄԱՆԿՈՒՆՔ»ՆԵՐԸ

«Մանկունք»ները շատ սակաւաթիւ են. ամէն ձայնի համար մէկ հատ. որով ընդամէնը 8 հատ. վրան աւելցնելու ենք 2. Ուրաթիւնը, «Յոյս իմ» արտաքոյ կարգի: ԳՁ, ԳԿ, ԴԿ ձայներու «Մանկունք»ները ամենապարզ կազմութիւն ունին եւ նախնական շարականի յարասական բընոյթին ճշգրիտ գաղափարը կու տան.

Է անուն Տեառն օրհնեալ
յայսմիտէ միմչեւ յաւիտեան:

Եւ եղիցի անուն Տեառն օրհնեալ
յայսմիտէ միմչեւ յաւիտեան:

Փառաւորեալ անուն Տեառն օրհնեալ
յայսմիտէ միմչեւ յաւիտեան:

ԴԿ, էջ 202

Փառաբանական երգեր են «Մանկունք»ները, ուր յաճախ կը հրաւիրուին «մանկունք եկեղեցւոյ», օրհներգութեամբ փառաւորելու զԱստուծոյ, որ տուրիչն է առտուան լոյսին եւ իմաստութեան:

Քրիստոս կը ծագի հոգիներուն մէջ իբր «արեգակն արդարութեան, լոյս ճշմարտութեան, առաւօտ խաղաղութեան», եւ աշխարհի չորս ծագերէն «յարեւելից եւ յարեւմտից, ի հիւսիսոյ եւ ի հարաւոյ» երկրպագութեան ցնծերգ մըն է որ կը բարձրանայ, լուսաւորեալ հոգիներու ցնծերգը, բոլոր քրիստոնեաներու ցնծերգը առ ամենասուրբ Երրորդութիւն.

Մանկունք, գՏէր օրհնեցէք,
որոյ անունն՝ որ էմ,
եւ միշտ եղիցի անուն Տեառն օրհնեալ:

Ծագմամբ լուսոյ զարդարեաց
զագգս մարդկան, քաղաւորն Քրիստոս,
եւ միշտ եղիցի անուն Տեառն օրհնեալ:

Որդիք լուսոյ, տուք զփառս
Հօրն լուսոյ, Որդւոյն միածնի,
եւ սուրբ Հոգւոյն յաւիտեանս. ամէն:
ԴԶ, էջ 184

Առաւօտեան գեղեցիկ աղօթք մըն է, երկնային լոյսի շողերով օծուն, ԱԿ «Մանկունք»ը.

Լոյս փառաց, Բանդ Աստուած,
որ ծագեցիր ի մեզ զլոյս գիտութեան,
կարդամք առ քեզ, Տէր,
առաւօտու աղօթք մեր հաճոյացին քեզ:
ԱԿ, էջ 133

Յաջորդ տուններուն մէջ, բանաստեղծը կարծէք մաս կազմելով հրեշտակային երկրպագութեան, ամենասուրբ Երրորդութեան յանդիման, կը գոչէ.

Բնակեալդ ի լոյս անմատոյց,
կարդամք առ քեզ, Տէր,
առաւօտու աղօթք մեր հաճոյացին քեզ:

Նման գաղափարներով օծուն են ԱԶ, ԲԿ, ԳԶ «Մանկունք»ներն ալ, որոնք անտարակոյս «Տէր յերկնից»ներու շարքին մէջ վերեւ յիշատակուած առաւօտեան երգերուն հետ՝ միասին նախակարապետն են Արեւազալի երգերուն. նմանութիւնը այնքան է, որ կրնանք մինչեւ իսկ ըսել՝ թէ Արեւազալի երգերը յարասարար ընդ-

լայնումներն են՝ ապաշխարութեան շըրջանի երգուած «Մանկունք»ներուն:

«Մանկունք»ներու շարքին մէջ իբր գոհար շարական, յոյսի ցոլքերով շողողուն, լուստես իղձերու բեկբեկումններով կը ներկայանայ Մեծ Պահքի ապաշխարական շըջանի ողբերուն եղբարակիչ երգը.

Յոյս իմ ի մանկութենէ իմմէ,
մի՛ քողուր գիս, Տէր Աստուած իմ:

Յոյս իմ ի ժամանակի ծերութեան իմոյ,
մի՛ քողուր գիս, Տէր Աստուած իմ:

Յոյս իմ ի միւսանգամ զայստեանն էմ,
մի՛ անտես անկեր գիս, տէր Աստուած իմ:
ԴԿ, էջ 204

Իր վսեմութեան մէջ թողունք այս երգը. որովհետեւ որեւէ մեկնաբանութիւն կրնայ պղտորել անոր ջինջ ու հայեանքման պարզութիւնը, կամ նսեմացնել անոր կուռ վեհութիւնը:

4. — «ՀԱՄԲԱՐՁԻ»ՆԵՐԸ

Այս շարքի շարականները թիւով 11 հատ են, զոյգ ըլլալով ԱԶ, ԳԶ, ԴԿ ձայներուն մէջ: Ասոնք ալ երեկոյեան երգերու բնոյթ ունին եւ իբր այդ ալ շարագրուած են անշուշտ. յաճախ կը կրկնուի «ի ժամ երեկոյիս» (ԱԿ), «զաղաչանս մեր զերեկոյիս» (ԲԿ), «ի մտանել արեգականս» (ԳԶ), «ի տուէ եւ ի գիշերի» (ԴԿ), «զերեկոյի աղօթս մեր» (ԴԿ):

Կցուրդի դասական օրինակ է ԱԶ առաջին «Համբարձի»ն, որ գրեթէ ամբողջապէս յօրինուած է համանուն սաղմոսին բառերով.

Ինձ օգնութիւն
ի Տեառնէ Աստուծոյ իսրայիլին եկեղեցի:

Եւ որ պահէմ գիւրայել աջովն իւրով,
ինձ օգնութիւն....:

Ձի նա է տէր տերանց
Եւ Աստուած յաւիտեանից.
Ինձ օգնութիւն....:

ԱԶ, էջ 118-119

Դատաստանի փողը դող կ'աղղէ հոգեր-
գու երգիչին, որուն մեղքերն անթիւ են՝
ծովու աւազին նման, ու սարսափած կ'ա-
պաւինի Աստուծոյ զթութեան.

Ի լսել զձայն փողոյն յահագին աւուրն,
յորժամ հարկանէ հրեշտակապետն
եւ կոչէ ի դատաստան,
նոյրմեա ինձ, Աստուած:

Ի նստել քո յատենի, դատաւոր անեղ,
յորժամ առնես հրափորձութեամբ
գրկութիւն որդւոց մարդկան,
նոյրմեա ինձ, Աստուած:

ԱՁ, գ, էջ 118

Ալեկոծ ծովի պատկերն է, սակայն, որ
ստէպ կը յորդի ողբի այս կտորներուն
մէջ, ու փրփուրի նման կու գայ ծովափ,
Աստուծոյ մարդասիրութեան ջուրերուն
զերկն իշնալու (ԱՁ, Ե. ԱԿ, ա, բ, Գ,
ԲԶ, Գ. ԳԶ, բ, Գ, Ե. ԴԿ, Գ, Գ).

Ալիք յանցանաց զիս ալեկոծեն
եւ մեղք իմ բազում զիս յանդիմանեն:

ԴԿ. Գ, էջ 199

Մերձ եմ յընկղմել, օգնեա ինձ,
նաւապետ բարի,
քանզի ծանրացան ի վերայ իմ
քեռիմ մեղաց:

Աստուած, յօգնել ինձ փութա,
քանզի խորք չարեաց
ընկղմեն զիս յանդուռնս.
այլ դու, նաւապետ,
լիք եւ ինձ ձեռնուռ:

Փրկեա ի վտանգէ
գնաւաբեկս ի յալեաց ծովէ.
քանզի կորցիմ
ի մեղաց անօրէնութեան իմոյ:

ԱԿ, բ, էջ 129

Շով մեղաց իմոց զիս ալեկոծէ,
որ ես նաւապետ բարի,
շնորհեա ինձ նաւահանգիստ,
Հա՛յր ամենակալ:

Խորք պատրանաց զիս կորուսանեն,
այլ դո՛ւ նաւապետ բարի,
շնորհեա ինձ նաւահանգիստ,
Հա՛յր ամենակալ:

ԳԶ, բ, էջ 162

Վտանգիմ ի բազմութեան մեղաց իմոց,
Աստուած խաղաղութեան, օգնեա ինձ:

Ալեկոծիմ հողմով անօրէնութեան իմոյ,
քաղաւոր խաղաղութեան, օգնեա ինձ:

Ի խորս մեղաց ծովու տարաբերալ ծփիմ,
նաւապետ բարի, փրկեա զիս:

ԱՁ, Ե, էջ 117

Այս սրտաբեկ, յուսակտուր եւ աղիո-
ղորմ պաղատանքներու ալեկոծ մրրիկին
մէջէն, յանկարծ, կը պարզուի յոյսի ա-
ւետարեւոր ծիածանը.

Յոյս իմ ես դու, Տէր,
քալիչ յանցանաց իմոց,
մի՛ անտես առնեք
գրկութեան արտասուաց իմոց,
նոյրմեա՛ ինձ Աստուած:

Առ քեզ ապաւինեցայ
որպէս գնաւակ որդիմ,
Հա՛յր, մեղայ յերկինս
եւ առաջի քո,
նոյրմեա՛ ինձ Աստուած:

Փրկեա՛ զիս, Աստուած,
ի բազում մեղաց իմոց,
արա՛ արժանի
քոյին սուրբ արքայութեանդ,
նոյրմեա՛ ինձ Աստուած:

ԲԿ, Գ, էջ 148

Այս երկար մէջբերութիւնները բոլոր
կու գան վկայելու թէ «Ողորմեա»ները
մեր ապաշխարական շարականներու դո-
հար ծաղիկներն են, հոգեբարձու բանաս-
տեղծին զղջման արցունքներով ցոլա-
թուրմ:

Գրական տեսակէտով, եթէ «Տէր յերկ-
նից»ները արդէն առաւելութիւն մը կը
ներկայացնեն «Հարց»երուն վրայ, այժմ
«Ողորմեա»ները կու գան իբր կատարելա-
դոյն քերթումներ:

Քնարական զգացումն է հոս տիրողը.
բանաստեղծին սրտին խորը տիրած է
ինքնազոտակցութիւնը մեղապարտ փիճա-
կին եւ երկիւղը Աստուծոյ ահեղ դատա-
տանին. եւ ահա այդ խորախորհուրդ ծո-
վէն, մոռալլ երկնքի մը սպառնալիքին
տակ, հոգմակոծ ալիքներու շառաչով կը

բարձրանալ երգ մը լացի, զղջումի, երգ
մը անկեղծ, խորունկ ու զգածուած, որ
կը յաջողի հոգմացրել փարատել ամպա-
ղոս փոթորիկը, եւ յոյսի չքնաղ ծիածա-
նին հետ գտնել սփոփարար արեղակին
չնորհատու նշոյլները.

Արեգակն արդարութեան,
ծագեա՛ ի հոգիս մեր
զոյս նշմարտութեան,
եւ նոյրմեա:

ԱՁ, բ, էջ 114

Խորքին անկեղծութեան, զգացումնե-
րու յորդութեան հետ, երգին արտաքինն
ալ գրական որոշ բարձրութեան կը հաս-
նի՝ պատկերներու եւ նմանութիւններու
յարատեւ կիրարկումով:

«Ողորմեա»ներու այս շարքը սաստկա-
գոյն ու խորագոյն ձեւով արձագանգ պի-
տի գտնէ աւելի ուշ Նարեկեան խոկում-
ներուն մէջ:

Բ.

ՀԱՐԱՋԱՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑ

Գրական այս վերլուծումէն ետք՝ մեզի
համար աւելի եւս հետաքրքրական կը
դառնայ հարադատութեան խնդիրը. ո՞վ
է ապաշխարութեան շարականներու հե-
ղինակը. իսկապէս Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի
հեղինակութիւնն են ասոնք:

Կը խորհնք թէ մեծ Հացեկացիին ծը-
նընդեան 1600ամեակը լաւագոյն առիթն
է զբաղելու այս հարցով:

Պատմական վիճարկութիւնները կը սկսին
ԺԲ-ԺԳ դարերէն:

1. — Ամէնէն առաջ, Կարապետ Եպիս-
կոպոս Սասնեցին է որ «Ներքողեան յա-
ղապ վարուց եւ մահուան սուրբ վարդա-
պետին Մեսրոպայ» գործին մէջ Ս. Մես-
րոպ Մաշտոցի կ'ընծայէ ապաշխարու-
թեան շարականները: Սասնեցիի պատ-
մածին համաձայն, Ս. Մեսրոպ Ասորիքի
ձախողանքէն յետոյ՝ Եփրատի ափուն-
քէն վեր բարձրանալով, պահ մը դադար

կ'առնէր Պալուսեաց գղեակին մօտերը.
ու հոն, քարայրի մը մէջ ճգնելով, ամ-
բողջ Մեծ Պահքը անսուղ կ'անցընէ «Եր-
գելով զերգս երկից մանկանցն, եւ շարա-
բան եղանակ ապաշխարութեան՝ ըստ
թուոյ աւուրց պահոցն, զոր ընկալեալ
երգէ եկեղեցի սուրբ»⁸:

Այս տողերուն մէջ Մեսրոպ կը ներկա-
յացուի իբր երգիչ, այսինքն՝ յօրինիչ
կամ հեղինակ, եւ միաժամանակ իբր
ստեղծագործ երաժիշտ:

Սասնեցի կը զանազանէ «գերգս երկից
մանկանց» եւ «շարաբան եղանակ ապաշ-
խարութեան»: Արդեօք տարբեր երգեր
կամ երգերու տարբեր շարքեր են այս
երկուքը: Այդպէս յոդնակաձեւ ըսուած,
«գերգս», մեզի ենթադրել կու տայ շարք
մը «երկից մանկանց» երգերու, որոնք ա-
պահովարար «Հարց»երն են, որոնց մա-
սին երկարօրէն խօսեցանք. թիւով 44
հատ էին ասոնք:

Իսկ ի՞նչ է «շարաբան եղանակ ապաշ-
խարութեան». Սասնեցի հաւանաբար կ'ի-
մանայ ապաշխարութեան մնացեալ շա-
րականները: Աւելի մանրամասնելով,
ի՞նչ կը նշանակէ «շարաբան». մեր մա-
տենագրութեան մէջ հազուադէպօրէն
գործածուած բառ մըն է, «շար» եւ «բան»
արմատներէն կազմուած. դժուար է այդ-
պէս ածականաձեւ բառին իմաստ մը տալ.
նախադասութիւնը հաւանաբար կարելի է
այնպէս հասկնալ՝ թէ Մեսրոպ յօրինեց
«Երկից մանկանց» երգերը եւ անոնց շա-
րունակութիւնը կազմող, ապաշխարու-
թեան եղանակները, որոնք նախորդնե-
րուն հետ մէկ շարք կը կազմեն, ամբող-
ջական հիւսուածք մը բանաստեղծական,
այլ բառերով՝ կանոնը:

2. — ԺԳ. դարէն սօղին, ձեռագիրնե-
րու մէջ, շարականներու հեղինակներուն
մասին ցուցակներ կը ներկայացունին, դա-

8 «Արարատ», Լ. (1897), Թ. 7, 8, 9-10, էջ
330-336, 378-384, 456-463: Հրտ. Մեսրոպ
Վրդ. Տէր-Մովսէսեան. յատկապէս էջ 382-
383:

նազան խմբագրութիւններով. կամ ալ յաճախ շարականներու խորագրին մէջ կը յիշատակուին նաեւ անոնց հեղինակներուն անունները:

Սարգիս Երէց, ԺԳ. դարուն, ըստ Երեւանի Պետ. Մատենադարանի թ. 2092 ձեռագրին, կը հաւաստէ. «Ձապախարութեան Հարցերն եւ զՏէր յերկնցերն Մեսրոպ վարդապետն ասաց, զՈղորմէքն ապախարութեան Բենիկ վարդապետն ասաց»⁹:

Գրիգոր Տաթեւացի, ԺԳ. դարուն, կը գրէ. «Նախ մեծն Մեսրոպը զԿարգն ապախարութեան»¹⁰:

Վիեննայի Մխիթարեան Մատենադարանի թ. 202 ձեռագրին մէջ, (էջ 23բ), գրուած 1312ին, կը կարդանք. «Կանոն ապախարութեան՝ Մեսրոպ վարդապետի ասացեալ»¹¹:

Վենետիկի Ս. Ղազարու Մատենադարանի թ. 848 ձեռագրերը, Ոսկեփորիկ ԺԲ, կը հաղորդէ (էջ 55, թղ. 30ա). «Ապախարութեան կարգ Մեսրոպ վարդապետ ասացեալ է»¹²:

Կ. Պոլսոյ 1815ի Շարակնոցին մէջ կը կարդանք. «Նախ սուրբ Իսահակ եւ սուրբն Մեսրոպ զուրմէն եղանակաւոր ձայնն եւ զերկու ձայն ստեղծիս... եւ սուրբն Մեսրոպ զԿարգն ապախարութեան»¹³:

3.— Շարականներու հեղինակներու մասին մեզի տեղեկութիւններ կու տան նաեւ կարգ մը մատենագիրներ կամ գրքիչներ, առանձին քերթումներով:

Այսպէս, Առաքել Սիւնեցի, ԺԳ. դարուն կը գրէ.

«Անուանք սրբոցն որ ասացին
Ըղչարական հոգով շնորհին
Բարունն այն քաջ եւ բազմալին
Մեծըն Մեսրոպ զարմանալին»¹⁴:

Յակոբ Սսեցի, ԺԶ. դարուն, իր երկար քերթումին մէջ տող մը միայն ունի Մեսրոպի մասին.

«Նայ Աղցաց կարգն է Մեսրոպայ»¹⁵:
Ստեփանոս Զիք Զուղայեցի, ԺԷ. դարուն, կը գրէ.

«Նախ մեծ Մեսրոպ Տարօնեցին
Ըղկարգ Աղցիցն ամենեւին»¹⁶:

Նոյնը Վիեննայի Մխիթարեանց հաւաքածոյին թ. 346 ձեռագրին մէջ կայ հետեւեալ տարբերակով.

«Ըղկարգ բոլոր Աղուհացին»¹⁷:

Վիեննայի Մխիթարեան Մատենադարանի եւ այլ կարգ մը ձեռագրերին՝ Մեսրոպի կ'ընծայեն նաեւ Ղազարու, Քառասնից, Գալստեան եւ Աւագ շարթուան շարականները. բայց ասիկա յայտնի սըխալմունք նկատելու է¹⁸:

14 Առաքել Սիւնեցի եւ իր քերթումները (Հրտ. Հ. Մկրտիչ Պոստրեան), Վենետիկ, Ս. Ղ. 1914, էջ 21: Հմմտ. Անասեան, անդ, էջ 33:

15 Անասեան, անդ, էջ 38:

16 Անդ, էջ 34:

17 Տաշեան, անդ, թ. 346, էջ 798-799, հին թիւ ձեռագրին՝ 108, Շարակնոց 1690 թուականէն, թղ. 3ա: Հմմտ. նաեւ Ter-Mikaëlian, անդ, էջ 74-78:

18 Տաշեան, անդ, թ. 142, էջ 441, հին թիւ ձեռագրին՝ 137, Շարակնոց 1625 թուականէն, թղ. 396 բ: Դարձեալ անդ, թ. 334, էջ 779, հին թիւ ձեռագրին՝ չիք, Շարակնոց իբր 1624-25 թուականէն, թղ. 345բ-346բ. կը կարդանք «Ապա նախ մեծ Մեսրոպ զԿարգն եւ սուրբ Սահակ զԱւագ շարթու, մեծն Մեսրոպ քերթաւն՝ զՄենդեան եւ զՄեծացուցէքն եւ զՏեառնընդառաջին եւ զՓոխման առաջին պատկերն...»: Յայտնի է որ գրչի վրեպակ մըն է այդ երկրորդ «Մեսրոպ քերթաւն» որ

4.— ԺԸ. դարուն կը վերաբարձի ապախարութեան շարականներու հարապատուութեան հարցը, եւ հետզհետէ ժըխտական կերպարանք կ'առնէ:

ա.— Հ. Միքայէլ Չամչեան կը յարգէ հիներու աւանդութիւնը Ս. Մեսրոպի ընծայելով Մեծ Պահքի ապախարութեան շարականները եւ ուրիշներ ալ «ըստ ասելոյ ոմանց»¹⁹:

բ.— Հ. Գարրիէլ Աւետիքեան կը յայտարարէ. «Չկարդ շարականաց ապախարութեան ըստ ութ ձայնից ասեն արարեալ սրբոյն Մեսրոպայ...: Օրինակ ինչ Շնորհալուոյն Ներսէսի ընծայէ զերկու ձայնս, այսինքն ԱԿ, ԲԶ, ԳԶ»²⁰:

գ.— Հ. Գարեգին Զարրհանալեան կը գոհանայ նմանապէս ըսելով՝ թէ «Աւանդութիւնն իրեն կ'ընծայէ նաեւ Մեծ Պահք շարականներն եւ քանի մը համառօտ ազօթքներ»²¹:

դ.— Ներսէս Վրդ. Տէր-Միքայէլեան, 1905ին, շարականներու պատմութեան նուիրուած իր գերմաներէն ուսումնասիրութեան մէջ՝ գլուխ մը նուիրած է հեղինակներու հարցին, ուր բաւական լուրջ վերլուծումներով կը մօտենայ նաեւ ապախարութեան շարականներու ծագման խնդրին, եզրակացնելով թէ անկարելի է մէկ հեղինակի, եւս առաւել միայն Ս. Մեսրոպի վերագրել բոլորը²²:

ե.— Նոյն տարին, Յարութիւն Մկր-

տիչեան, շարականներու մասին ընդարձակ ուսումնասիրութեան մը մէջ, նկատելով ապախարութեան «Հարց»երու անկանոնութիւնը, այսինքն՝ ութը ձայններուն անհաւասար թիւով կանոններ ունենալը, համադրւած ճշգրիտ չհամապատասխանելը Մեծ Պահքի օրերու թիւին, եղանակային խառնակ դասաւորութիւնը, ասոնց վրայ աւելցնելով անոնց գրական արժէքը (որ ըստ մեզի՝ չէ կրցած իրապէս գնահատել), կ'եզրակացնէ թէ «անհեթեթ սխալ մըն է կարծել թէ Ս. Մեսրոպ գրած ըլլայ Ապախարութեան կանոնը. թերեւս գտնուին, կը յարէ, շարականին մէջ հայ գիրերու հեղինակին ոսկի գրիչին արդիւնք եղող կտորներ, բայց ընդհանուր առմամբ Ապախարութեան անոր ընծայել, կարելի չէ, ըստ մեզ»²³:

զ.— Սահակ Վրդ. Ամատունի, 1911ին, կը ջանայ հերքել հին կարծիքը Սարգիս Երէցի, որ Մեսրոպի կ'ընծայէր ապախարութեան միայն «Հարց»երն ու «Տէր յերկնից»ները, իսկ «Ողորմեան»ները՝ ոչ. եւ կը միտի Ս. Մեսրոպի ընծայելու ապախարութեան շարականները բովանդակ, պատճառաբանելով թէ «Շարականներ գրելու ծանօթ մի անձն՝ որպիսին Մեսրոպն էր, չէր կարող գրել Հարցերը, Տէր յերկնիցները եւ թողնել Ողորմեքն այս՝ տրամաբանութեան հակառակ է»²⁴:

9 ԱՆԱՍԵԱՆ ՅԱԿՈԲ Ս., Մատենագիտական բընագրեր եւ ձեռագրացուցակներ (Առանձնատիպ «Հայկ. Մատենագիտութեան» Ա. Հատորից), Երեւան, ՀՍՍՌ ԳԱ Հրտ. 1959, էջ 29-38, ԻԱ-ԻԳ, Շարակնոցի հեղինակներ: Սարգիս Երէցի վկայութիւնը՝ էջ 29-30:

10 Անդ, էջ 31: Տե՛ս նաեւ Գիբբ Հարցմանց, տպ. Կ. Պոլիս, ՌժՆԸ (1729), էջ 637:

11 ՏԱՇԵԱՆ Հ. Յ., Ցուցակ Հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի վիճմա, Վիեննա, Մխ. տպ. 1895, էջ 523 («Մեսրոպ Վրդ.ի ասացեալ» գրուած է լուսանցքի մէջ):

12 ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ Հ. Բ., Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանի Մխիթարեանց ի վիճմա, տպ. Վենետիկ, Ս. Ղազար, Հա. Բ. (1924), թ. 251 սիւնակ 712:

13 Շարակնոց, տպ. Կ. Պոլիս, 1815, էջ 2: Հմմտ. Անասեան, անդ, էջ 32:

անչուշտ պէտք էր ըլլաւ «Մովսէս քերթաւն...»: Ուրիշ ձեռագրերներու համար տե՛ս ԱՃԱՌԵԱՆ ՀԻ., Մեսրոպ Մաշտոց, գլ. ԺԵ. Մեսրոպ Մաշտոցի երկասիրութիւնները. ԺԵ. (1962), Բ. էջ 23: Տե՛ս նաեւ «Էջմիածին», ԺԹ. (1962), Բ. էջ 66: Ամատունի Սահակ Վրդ. անդ, էջ 66:

19 Պատմութիւն Հայոց, հտ. Ա. Վենետիկ, Ի տպ. Պետ. վարչապետաց, 1784, էջ 510:

20 Բացատրութիւն շարակնաց, Վենետիկ, Ս. Ղ. 1814, էջ 156:

21 Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն, Վենետիկ, Ս. Ղ. 1897 (Բ. տպ.), էջ 280:

22 TER-MIKAELIAN N. Անդ, էջ 95. «Nach alledem... komme ich zu der Schlussfolgerung, dass diese 156 Hymnen unmöglich von einer und derselben Person,

also auch nicht von Mesrop allein her-rühren können».

23 «Լոյս», Ժ. (1905), Բ. 41, էջ 988: Երկար յողումաւարք մըն է, զոր կրնաս գտնել նոյն տարւան հետեւեալ էջերուն մէջ. 962-965, 986-991, 1002-1004, 1032-1035, 1062-1065,

1107-1109, 1127-1130,

1228-1229, 1245-1248:

ԺԱ (1906), էջ 37-39, 237-240, 396-398, 513-515:

24 Հին եւ նոր պարականոն կամ անվանք շար. էջ 81-82: ՍԱՃԱԿ ՎՐԴ. ԱՄԱՏՈՒՆԻ ՈՒՆԻ ՆԱԵՆ Շարակնոցի ուսումնասիրութիւն, «Արարատ», ԻԷ (1894), էջ 176-180, 218-222, 250-256:

Է.— Եւրոպացի բանասէրներէն H. Leclercq բաւական մանրամասնօրէն պարապելով մեր շարականներու հարցով, 1925ին, հեղինակներու միջնադարեան ցուցակներուն մէջէն կ'ուզէր նկատել հնարոյր աւանդութիւն մը, եւ շարականներու հաւաքածոյին մէջ կը նշմարէր հնութեան եւ վաւերականութեան նշաններ: Թէեւ չէր իջներ մանրամասնութեանց, սակայն, կարգ մը շարականներու մէջ յայտնապէս կը նշմարէր հնութեան հետքեր, եւ հեղինակներու շարքին չէր վարաներ յիշել նաեւ Ս. Մեսրոպ Մաշտոց²⁵:

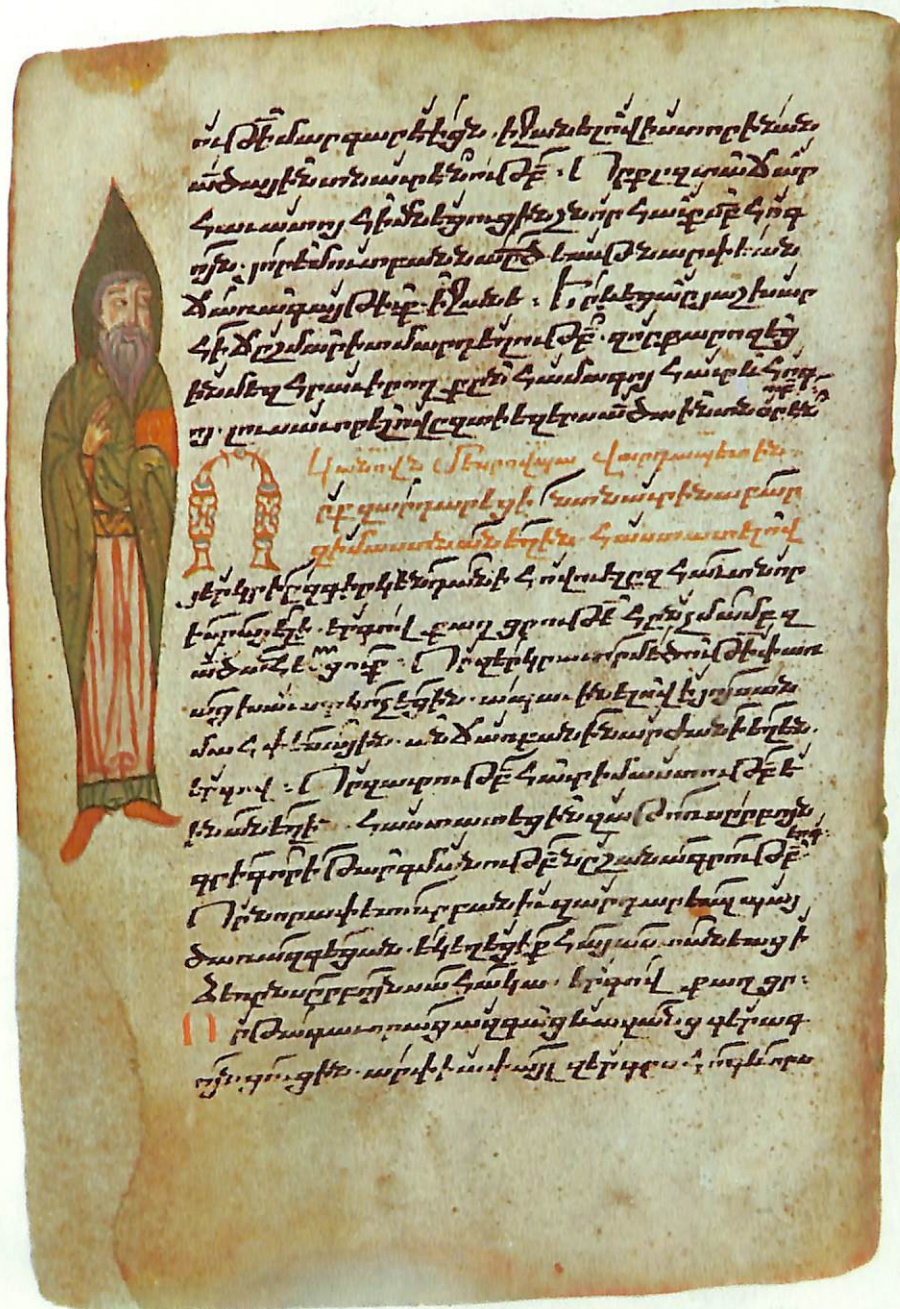
Ը.— Բագմահմուտ հայագէտ A. Zanoli, 1934ին, իտալական համայնագիտարանին համար ամփոփելով Ս. Մեսրոպի կեանքն ու գործը, անոր կ'ընծայէր «Յաճախապատում» ճառերը. իսկ ապաշխարական շարականներու մասին խօսելով կ'աւելցնէր թէ զանոնք Ս. Մեսրոպի ընծայող աւանդութեան ճայնը չ'անցնիր Ը. դարէն անդին²⁶:

Ք.— Եղիշէ Պատրիարք Դուրեան տարակուսանքով կը նայի ապաշխարական շարականներու Մեսրոպեան ծագման վերայ՝ ըսելով. «Գալով այն աւանդութեան՝ որ կարգ մը ապաշխարութեան շարականներ եւ Պահոց օրհնութիւններ կ'ընծայէ Մեսրոպի, կեղակարծ կ'երեւի մեզի, թէեւ բանաւոր պատճառ մը չունինք այդ երգերուն հարադատութիւնը լուրջ կասկածի տակ ձգելու»²⁷: Բայց այլուր կարծէք թէ գտած է այդ բանաւոր պատճառը՝ երբ կ'ըսէ. «Սահակ կաթողիկոսի ընծայուած Աւագ Շարթուրան եւ այլ շարականները քերթողական դրպրոցի լեզուն ունին եւ չեն կրնար ոսկեղարեան ժամանակի պատշաճիլ. նոյնը պէտք է ըսել նաեւ Մեսրոպի վերագրուած

ապաշխարութեան շարականներէն գոնէ մեծ մասին համար²⁸:

Ժ.— Մանուկ Աբեղեան, որ երկարօրէն ուսումնասիրած է հայ հոգեւոր երգերու ծագման եւ յաջորդական յեղաշրջումի կամ դարդացման հարցը, կարծէք կուզար հաշտեցնել աւանդութիւնն ու բանասիրական տուեալները: Բագմահմուտ հեղինակը շատ նրբութեամբ կը զանազանէր հոգեւոր երգեր ու նոր երգեր: Հինները, հրեաներէն փոխ առնուած, քրիստոնէութեան հետ ծաւալած էին երկրէ երկիր. սաղմոսներն էին ատոնք եւ Աստուածաշնչական քանի մը օրհներգութիւններ, որոնք աստուածային պաշտամունքի կորիզը կը կազմէին. հետագային ալ ժամերգութեան էական մասը կազմեցին: Այս հին երգերուն վրայ աւելցնելու է քրիստոնէութեան շրջանակի մէջ ստեղծուած «Փառքի բարձունք» եւ «Լոյս դուարթ» երգերը: Հետզհետէ, Դ. եւ Ե. դարերուն երեւան են եկած հոգեւոր նոր երգեր, նախ իբր յարասական կցուրդ՝ սաղմոսներուն, որոնք յաջորդաբար, դարերու ընթացքին, ծնունդ տուած են բուն շարականներուն, տօներու խորհրդածութիւններով: «Կանոն»ները կամ «օրուան պատկեր»ները, այսինքն ինը շարականներէ կազմուած սարքը (Օրհնութիւն, Հարց, Գործք, Մեծացուցէ, Ողորմեա, Տէր յերկնից, Մանկունք, Ճաշու, Համբարձի) երեւան եկած են Ը. դարէն ասդին, յոյներու հետեւողութեամբ:

Ահա այս հիմին վրայ, Աբեղեան Ս. Մեսրոպի կ'ընծայէ ոչ թէ այսօրուան մեր ձեռքն ունեցած ապաշխարութեան շարականները, այլ ապաշխարական կարգ մը երգեր, որոնց հետեւողութեամբ կամ նմանութեամբ՝ շինուած են յետոյ ուրիշներ. ուշ դարու մը մէջ, ութերորդէն ասդին, երբ հաւաքուած են այդ բոլորը

²⁵ Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de liturgie, Paris, 1925, t. VI, 2, c. 2899-2901.

²⁶ Enciclopedia italiana (G. Treccani), vol. XXII, pg. 941-942.

²⁷ Ամբողջ երկիր եղիշէ Պատր. Դուրեանի — Ս. Պատմութիւն հայ Մատենագրութեան (Դուրեան Մատենաշար, թ. 2), Երուսաղէմ, ապ. Սրբ. Յակոբեանց, 1933, էջ 32:

²⁸ Անդ, էջ 47, ծանօթ 1:

Աս. Մնացականեան, «Մեսրոպ Մաշտոց հայ գրաւոր բանաստեղծութեան հիմնադիրը» ցնցիչ խորագիրը կրող յօդուածով մը մեր «առաջին խոշոր բանաստեղծը» կ'անուանէ մեծ Հայեկացին:

Մնացականեան, վերաբարձելով Մ. Արեղեանի կարծիքը, կը յայտարարէ թէ «Շարական ժողովածուի մէջ օգտագործուած էին նախ եւ առաջ հին հոգեւոր երգերը, որոնք արդէն է՛լ ընդունուած էին եկեղեցու կողմից, եւ ճանաչուած: Ահա այդ հին երգերի մէջ իրենց առանձնայատուկ տեղն են զբաւել Մաշտոցեան երգերը, որոնք հին շարականների մէջ դասաւորուած են երկու մեծ խմբերի տակ՝ երգ երկից մանկաց եւ Շարաբան եղանակ ապաշխարութեան»³⁴:

Ժգ.— Նոյնպէս Հայաստանէն, Նիկողոս Թահմիզեան, աւելի եւս առաջ երթալով՝ կու գայ վերլուծել Մեսրոպի ընծայուած կարգ մը շարականներու եղանակային երաժշտական բնոյթը, երեւան հանելու համար Մեսրոպ Մաշտոցի ուրիշ մէկ զիմաղիծը՝ երաժիշտը, այսօրուան գոյութիւն ունեցող եղանակներն անգամ ընծայելով Մեսրոպ Մաշտոցի³⁵:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Կարծիքներու ժամանակագրական այս թուարկումէն ակնյայտնի կ'երեւի երեք ուղղութիւն.

ա.— Պահպանողական խմբակ մը կայ՝ որ պաշտպան կը կանգնի աւանդութեան ձայնին. Զամէան, Աւետիքեան, Զարբհանալեան, Ամատունի, Ճանաչեան: Ասոնցմէ ամէնէն ծայրայեղն է Սահակ Վրդ. Ամատունի, որ Զանալով անհիմն ցոյց տալ Սարգիս Երէցի վկայութիւնը, («Ողորմեա»ները Բենիկ Վարդապետի հեղինակութիւն են), ապաշխարութեան բոլոր շարականները կը վերագրէ Ս. Մեսրոպի, ըսելով թէ «Հարց»երն ու «Տէր յերկնից»ները գրողը «Ողորմեա»ներն ալ կը գրէր անպատճառ:

բ.— Մերժողական խմբակը կը քանդէ աւանդութիւնը, ապաշխարութեան շա-

րականներու հեղինակ ըլլալու պատիւը խլելով Մեսրոպ Մաշտոցի ձեռքէն. Դուրեան, Ծանուլի, Հացունի, Աճառեան: Գլխաւորաբար երկու են ասոնց պատճառները, լեզուական եւ ծիսական: Վերոյիշեալ շարականները ունին յետ-Մաշտոցեան բառապաշար (Դուրեան, Աճառեան), որեմն չեն կրնար Մեսրոպին ըլլալ: Ծիսական տեսակէտով «կաւոն»ի դրութիւնը ծագած է է-Ը դարերուն. հետեւաբար, ապաշխարութեան շարականներն ալ իբր «կանոն»ներ՝ անկէ վերջ են (Հացունի, Ծանուլի):

գ.— Հայտարար ու միջին ընթացք մը բռնած են անոնք՝ որ ուղեւոր փրկել աւանդութիւնը, ներկայացուցած են աւելի խոր կարծիք մը, զոր սաղմնային ձեւով նետած է Leclercq, քիչ մը աւելի խորացուցած են Տէր Միքայէլեան ու Քիպարեան, մանրամասնած է Արեղեան: Իսկ Աս. Մնացականեան ծայրայեղութեան դացած է՝ ներկայացնելով իբր բացարձակ ճշմարտութիւն, անշուշտ չափազանցելով ու մօտենալով պահպանողական խմբակին:

դ.— Արդէն իսկ Աճառեան, իր մերժողական դիրքին մէջ, քիչ մը սասանած է եւ դուռը բացած է նոր կարծիքի մը, ըսելով. «Եթէ Ս. Մեսրոպը հեղինակ է ապաշխարութեան շարականների, նա առանձին երգեր միայն յօրինած պիտի լինի, եւ ոչ մի ամբողջական կանոն»³⁶: Արեղեանի «հոգեւոր երգեր»ու ուսումնասիրութիւնն է, զոր վերեւ նկատեցինք, որ կրնայ՝ ուրեմն, լուծում մը տալ:

Բայց այդտեղ եւս տակաւին կը մնայ խնդիրը՝ թէ ապաշխարութեան երգերու այսօրուան շարականներու շարքին մէջէն որո՞նք կրնան ըլլալ Մեսրոպի հարազատ երգերը:

Ուսումնասիրութեան նոր ուղին կը

34 Տե՛ս Ժանթ. Թ. 3:

35 «Սովետական արուեստ» 1962, Թ. 5, էջ 15-24:

36 «Էջմիածին», ԺԹ (1962), Բ, էջ 25:

բանան մեր առջեւ Արեղեան եւ Հ. Կ. Քիպարեան՝ երբ ապաշխարութեան շարականներու մէջ հնութեան նշան կը նշկատեն պարզութիւնն ու յարասական բնոյթը: Աճառեան կ'աւելցնէ եւ իբր կարեւոր կէտ կ'ուզէ նշել լեզուական մաքրութիւնը:

Ահա, ուրեմն, կարեւոր տարրեր, որոնք կրնան մեզի օգնել մեր անդրադոյն փնտռութիւն մէջ:

Գ.

ԼԵԶՈՒԱԿԱՆ ՀԱՐՅԵՐ

Հրաչեայ Աճառեանն է որ լեզուական ակնոցով մօտեցած է ապաշխարութեան շարականներուն, տալով ցուցակ մը ոչ-ոսկեղարեան 46 բառերու, որոնք ընդամէնը 75 անգամ կը դործածուին այս շարականներուն մէջ³⁷:

Աճառեանի ուսումնասիրութեան մէջ, բառացուցակին վերջաւորութեան կը կարդանք հետեւեալը. «Շատ բանով է բարեմիշ բառը, որ գրեթէ ամէն երեսում պատահում է, այն էլ մի-երկու անգամ»³⁸:

Կրնանք վստահացնել մեր ընթերցողները՝ որ «բարեմիշ» բառը ամենեւին չէ դործածուած ապաշխարութեան շարականներուն մէջ. հաւանաբար տպագրութեան ընթացքին սպրդած՝ ընդօրինակողի կամ գրաւորի վրիպակ պէտք է նշկատել այդ բարեմիշ բառը, որ անտարակոյս սխալ ընթերցումն է Բարեբանել կոյս սխալ ընթերցումն է Աճառեան բառին. թերեւս ձեռագրին մէջ Աճառեան համաօտադրութեամբ նշած էր բարեբանել, որ անուշադրութեամբ կարդացուած է բարեմիշ: Արդարեւ միայն բարեբանել բառն է որ «ամէն երեսում պատահում է եւ այն էլ մի-երկու անգամ», աւելի ճիշտ՝ ընդամէնը 43 անգամ: Այսպէս, Աճառեանի ցուցակին մէջ ոչ-ոսկեղարեան բառերու թիւը կ'ըլլայ 47, ընդամէնը 118 անգամ դործածուած:

Հարկ է անդրադարձնենք թէ Աճառեան

նի ուսումնասիրութեան այդ յետ-մահու հրատարակութեան մէջ, ուրիշ վրիպակներ եւս կան. այսպէս, վերոյիշեալ բառացուցակին մէջ դրուած է սպասաւորել, զոր պէտք է ուղղել՝ սպասաւորիչ եւն³⁹...

Մեր պրպտումներու ընթացքին՝ նկատեցինք որ ոչ-ոսկեղարեան բառերու թիւը շատ աւելի պէտք էր ըլլալ. մանրամասն ըննութիւն մը ցոյց տուաւ որ ապաշխարութեան շարականներուն մէջ դործածուած են 65 ոչ-ոսկեղարեան բառեր, ընդամէնը 158 անգամ, որոնց ցուցակը կու տանք այստեղ, դնելով համապատասխան էջերը ըստ վենետիկի 1907ի մեծագիր տպագրութեան. աստղանիշ կը դործածենք այն բառերուն առջեւ՝ որոնք չկան Աճառեանի ցուցակին մէջ.

* աղօթել 183:

ամենաբաւական 143:

ամենակարգ 166:

ամենամեղ 203:

ամենայադր 166:

ամենասուրբ 162, 200:

ամբաժանելի 118, 142, 144, 200:

անբաւելի 162:

անեղ 183, 201:

* անեղութիւն 142:

անիմամալի 114:

* անլուի 167:

անկիզմանդ 184:

անհասանելի 182, 201:

անյադրելի 162 (երկիցս):

աննեքելի 203 (երկիցս):

անասաւելի 185:

անտաւելի 150:

անգնեքելի 145:

աստուածաբանի 118, 178:

* աստուածային 149:

37 Անդ, էջ 24-25:

38 Անդ, էջ 25:

39 Անդ, էջ 25, սիւնակ ա, տող 26: Նմանապէս 2. ուրբաթու «Հարց»ին դիմաց դրուած է կանոն 2. Կիւրակէիմ (էջ 24, սիւնակ բ, տող 10). բառացուցակին մէջ այսուրեւեակաւ կարգը ճշգրիտ չէ պահուած. Վիեննայի Միջին-բանայ Շարականի մը ձեռագրի թիւ նշանակուած է 209 (էջ 23, սիւնակ բ, տող 19), մինչ պէտք է ըլլայ 202 (տե՛ս Ժանթ. Թ. 11):

- * բազմամեդուքիւն 179:
 * բարեբանեմ 114, 116, 117, 129, 134, 142-146, 150-152, 161-163, 165-168, 180-181, 183, 197, 199, 201 (43 անգամ):
 գուրվ 144, 164, 180:
 գոհաբանեմ 128, 130:
 * երեքսրբան 118, 133, 181:
 երկնային 118, 132, 144, 181:
 * երկնային 152:
 * երկրպագեմ - իմ 133, 142, 144, 161, 162, 166:
 երբեակ 180:
 * երամաւէտ 183:
 գ'ի վերայ ֆերովրէիցն 197:
 էակ 150:
 էակից 128, 168, 197:
 * էառ 168:
 կենցաղ 128, 165:
 * համարնական 144:
 համարնակից 197:
 համագոյժ 114:
 համաձայնիմ 118, 150:
 * հանդիսակից 181:
 հրաշալի 118, 149, 164, 183:
 հրաշացուցանեմ 114:
 հրափորձութիւն 118:
 հրեշտակային 149, 178:
 պահպանեցուցանեմ 180:
 պարագրեմ 150:
 * սպասաւորիչ 182:
 * սփանչեղագործ 167:
 վերագոչեմ 150:
 վերածագող 181:
 վերառաֆեմ 166:
 վերերգեմ 151:
 * վերօրհնեմ 133:
 փառաբանեմ - իմ 113 (երկիցս), 116, 118, 161, 181, 199, 200:
 փառաբանութիւն 181:
 փառակից 164, 165, 168, 199:
 փառասրուքիւն 145:
 փոխարկեմ 149, 150, 181:
 օրհնաբան 116, 131, 149, 150, 180, 183:
 * օրհնաբանեմ - իմ 167, 179, 182, 200:
 * օրհնաբանիչ 182:
 * օրհնեղութիւն 118, 142, 162, 166:

Աճառեան կ'աւարտէր իր ուսումնասիրութիւնը յարելով. «Իրաց արդի վիճակում» շարականները չեն կարող Մեսրոպին համարուել»⁴⁰:

Խոստափելով նման վճռական եղբակացութենէ, մենք ուզեցինք քայլ մը աւելի խորացնել մեր ներկայ ուսումնասիրութեան

թիւնը, եւ իւրաքանչիւր շարական մէկիկ մէկիկ քննեցինք, վեր հանելու համար թէ արդեօք կա՞ն ապաշխարութեան շարքին մէջ աշխարհի շարականներ, որոնք ամենեւին զերծ ըլլան ոչ-ոսկեղարեան բառերէ: Մեր այս պրպտումին ընթացքին՝ «Գործք»երը նկատեցինք իբր առանձին միաւոր, իբր առանձին շարական, զատելով «Հարց»երէն. այս հաշուով՝ ունեցանք 200 շարական ապաշխարութեան: Մեր պրպտումներէն դուրս եկաւ որ վերոյիշեալ 200 շարականներէն 114 հատը զերծ են ոչ-ոսկեղարեան կամ յետ-ոսկեղարեան բառերէ. այսինքն՝ ատոնք լեզուական տեսակէտով կրնան ոսկեղարեան ըլլալ: Ահաւասիկ ատոնց ալ մանրամասն ցուցակը, ուր աստղանիշ կը կըրեն այն «Գործք»երը, որոնք կազմուած են լոկ սաղմոսի խօսքերով, կամ ալ հազիւ երկու աւելի բառերով: Առ ի գիւրու-թիւն անդրադոյն ուսումնասիրողներու՝ չենք նշեր էջեր, այլ իւրաքանչիւր ձայնի գիմաց կը զետեղենք շարականները, «կանոն»ներու կարգով, որպէսզի հնարաւոր ըլլայ որեւէ հրատարակութեան վրայէն վերաքննել:

ԱԶ.—

- ա. Հարց, Ող.
 բ. Ող.
 գ. Հարց, Գործք*, Ող. Տրց.
 դ. Ող. Տրց.
 ե. Գործք*, Ող. Տրց.
 զ. Համբ. (ա, բ):

ԱԿ.—

- ա. Տրց.
 բ. Հարց, Գործք, Ող. Տրց.
 գ. Գործք*, Ող.
 դ. Հարց, Ող. Տրց.
 ե. Հարց, Գործք, Ող.
 զ. Գործք*, Ող. Տրց.

ԲԶ.—

- ա. Ող.
 բ. Հարց, Գործք
 գ. Ող.
 դ. Ող. Համբ.

40 Անդ, էջ 26:

ԲԿ.—

- ա. Հարց, Գործք, Ող. Տրց.
 բ. Հարց, Գործք*, Ող. Տրց.
 գ. Հարց, Գործք*, Ող. Տրց.
 դ. Ող.
 ե. Ող. Մնկ.
 զ. Հարց, Գործք*, Ող (ա, բ) Տրց. ա

ԳԶ.—

- ա. Հարց, Գործք, Ող.
 բ. Հարց, Ող. Տրց.
 գ. Ող. Տրց.
 դ. Ող. Տրց.
 ե. Գործք, Ող.
 զ. —

ԳԿ.—

- ա. Հարց, Ող.
 բ. Գործք*, Համբ (ա, բ)

ԳԶ.—

- ա. Հարց, Ող. Տրց.
 բ. Գործք*, Տրց.
 գ. Հարց, Ող. Տրց.
 դ. —
 ե. Հարց, Ող.
 զ. Ող.
 է. Գործք*, Ող. Մնկ.

ԳԿ.—

- ա. Հարց, Ող. Տրց.
 բ. Հարց, Գործք, Ող. Տրց.
 գ. Հարց, Գործք, Ող.
 դ. Գործք, Ող.
 ե. Հարց, Գործք, Ող.
 զ. Գործք, Ող. Տրց. Մնկ. (ա, բ) Հմբ.
 է. Հարց, Գործք, Ող. բ, Տրց. (ա, բ):

Համեմատութիւններու գիւրութիւնը ըստ տեղեկութեան եւ կատարելագործելու համար այս ցուցակը, կրնանք դադար մանրամասնել:

Ոչ-ոսկեղարեան 65 բառերը (158 գործածութեամբ) բաժնուած են այսպէս.

- 23 «Հարց»երու մէջ 34 անգամ
 22 «Գործք»երու մէջ 44 անգամ
 7 «Ողորմեա»ներու մէջ 9 անգամ
 24 «Տէր յերկնից»ներու մէջ 54 անգամ
 5 «Մանկունք»ներու մէջ 10 անգամ
 5 «Համբարձի»ներու մէջ 7 անգամ

Արդ, այս ցուցակներէն կը հետեւի.

1.— «Ողորմեա»ներու շարքին մէջ, 46ի վրայ 39 հատ, 85% համեմատութեամբ, յարաբերաբար մաքուր լեզու

ունին, զերծ ոչ-ոսկեղարեան բառերէ:

2.— «Համբարձի»ներու շարքին մէջ, 11ի վրայ 6 հատ, 56% համեմատութեամբ, յարաբերաբար մաքուր լեզու ունին:

3.— «Գործք»երէն 44ի վրայ 22 հատ ունին լեզուապէս մաքուր, ճիշտ կէսը. սակայն 22էն ալ տասը հատ լոկ սաղմոս են:

4.— Մնացածներուն մէջ համեմատութիւնները աւելի ցած են: «Հարց»երու եւ «Տէր յերկնից»ներու մէջ շուրջ 48%, «Մանկունք»ներու մէջ հազիւ 45% լեզուապէս մաքուր ընթացք մը ունին:

Եթէ այս ընդհանուր համեմատութիւններէն անցնինք մանրամասնելու ձայններու կարգով, կը նկատենք.

1.— ԴԿ ձայնն է որ ամէնէն աւելի զերծ է ոչ-ոսկեղարեան բառերէ համեմատաբար. 33 շարականի վրայ 26 հատը մաքուր են լեզուապէս, 79% համեմատութեամբ: Յետոյ կու գայ ԲԿը, 72% համեմատութեամբ: Երրորդ տեղը կը զբաւէ ԱԿը, 62% համեմատութեամբ: ԱԶ հազիւ 52%: Յաջորդաբար ԴԶ (48%), ԳԿ (46%), ԳԶ (45%), հուսկ ԲԶ (33%) համեմատութեամբ:

2.— ԲԿ ձայնի մէջ կան ամբողջական երեք «կանոն»ներ լեզուապէս մաքուր: Միւս ձայններէն մէկական «կանոն» միայն մաքուր լեզուով ունին ԱԶ, ԱԿ, ԴԿ: Ասոնք վերի համեմատութեան մէջ առաջին չորս գիւրքերը կը զբաւէին արդէն:

3.— ԲԿի բոլոր «Ողորմեա»ները լեզուապէս մաքուր են, զերծ ոչ-ոսկեղարեան բառերէ:

4.— ԳԶ եւ ԴԶ շարքերուն մէջ՝ մէկական կանոն կայ բովանդակ ոչ-ոսկեղարեան բառերով հիւսուած:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Լեզուական այս քննութենէն ետք, մեր ուզողութիւնը կը զբաւեն յատկապէս «Ողորմեա»ներու եւ «Համբարձի»ներու շարքերը, որոնք ամէնէն աւելի հաւանականութիւն ունին հնութեան՝ լեզուական

իբր ապաշխարական ողբերգներ, դոնէ մեծ մասով: Բայց ահա, Սարգիս Երէց նոր հայրազիր մը մէջտեղ կը հանէ այդ շարականներուն:

Այո՛, Բենիկ Վարդապետ, ԺԲ-ԺԳ դարու հեղինակ, ունի ապաշխարական երկարաշունչ աղօթքներ, զորս հրատարակած է Հ. Ալիշան⁵⁴. այստեղ, սակայն, Բենիկ կը յայտնէ ճոռոմ ոճ մը, հոետորական բանաձեւներով ու բառարարութիւններով ծանրաբեռնուած, հոմանիշներու առատութեամբ եւ երկարաբան դարձուածքներով խճողուն. ոճ մը եւ լեզու մը, որոնք շատ հեռու են իրեն ընծայուած «Ողորմեա»ներու ջինջ ու զգայուն նկարագրէն եւ պարզութենէն:

Սահակ Վրդ. Ամատունի այս Բենիկ Վարդապետին կ'ընծայէր ապաշխարական պարականոն կամ անվաւեր շարականները, ինչ որ նոյնպէս չունի հաւանականութիւն⁵⁵:

Հաւանական է որ Սարգիս Երէց չփոթած ըլլայ Բենիկ Վարդապետի ապաշխարական աղօթքները «Ողորմեա»ներուն հետ:

2.— Ապաշխարական «Ողորմեա»ները այնքան տարբեր են նոյն շարքի միւս շարականներէն, որ ըստ շատերու՝ տարբեր հեղինակ կը պահանջեն: Արդ, եթէ «Հարց»երէն եւ «Տէր յերկնից»ներէն հրահրոյնները Ս. Մեսրոպի հեղինակութիւն են, ո՞վ է հայրը «Ողորմեա»ներուն: Իսկ եթէ «Ողորմեա»ները Մեսրոպինն են, ո՞վ է հեղինակը հնագոյն «Հարցեր»ուն եւն...:

Մենք կը կարծենք թէ տարբերութիւնը այնքան ալ մեծ ու խոր չէ, ուրիշ հեղինակ փնտռելու աստիճան: Տարբերութիւնը կու գայ նախ ընդհանուր բնոյթէն. «Հարց»երն ու «Տէր յերկնից»ները աւելի փառաբանական բնոյթ ունին, մինչ «Ողորմեա»ները ողբական ու ապաշխարական: Տեսանք, սակայն, վերեւ՝ որ «Տէր յերկնից»ներէն մաս մը ունին նաեւ աղօթական բնոյթ եւ բաւականաչափ կը մօտենան «Ողորմեա»ներուն: «Հարց»երն

ալ, որոնք Երից մանկանց օրհներգութեան աւելի կապուած կը մնան, կրակի պատկերին տակ՝ փոխաբերական ընդլայնումներով, դերժ չեն նման աղաչական եւ ողբական թախանձանքներէ. «Ողորմեա՛ անձանց մերոց, մեղուցեալ յանցաւորացս ողորմութիւն չնորհեա՛, արա՛ ի մեզ զողորմութիւն քո, յիշեա՛ զմեզ մարդասիրութեամբդ քո, կեցո՛ զանձինս մեր, մի՛ անտես առնէր զմեզ, խնայեա՛ յարարածս քո, փրկեա՛ զմեզ մարդասէր, Աստուած հարցն մերոց ողորմեա՛» յանկերդները հեւ ի հեւ կը բարձրանան Բաբելոնեան հնոցի կրակէ լեզուներուն հետ, ամոքելու փառաւորեալ ու մարդասէր արարչին ցասումը. եւ ահա այս նկարագրին համար է անշուշտ որ այս տեսակ «Հարց»երով ապաշխարութեան շարքերը կազմուած են:

«Հարց»երուն մէջ ճիշտ է որ հեղինակը սերտ կապ պահած է ներշնչման աղբիւրին հետ, անոր խորախորհուրդ իմաստներուն մէջ սուղուելով. բայց «Ողորմեա»ներուն մէջ ալ նուազ չէ կապը. ծովի, ալեկոծութեան, հովիւի, աղբիւրի զազափարներ կան նաեւ ապաշխարական սաղմոսներուն մէջ, ինչպէս նաեւ Յովնան մարգարէի երգին մէջ. եւ Աստուածաշնչական այդ կտորները անտարակոյս ներշնչարանն են այսօրուան «Ողորմեա»ներուն, ինչպէս ըսինք վերեւ:

Ամէն պարագայի, չափազանցելու ալ չենք՝ «Ողորմեա»ներուն մէջ գտնելու համար զրական գլուխ գործոցներ, անպայման անջատելու համար զանոնք «Հարց»երու հեղինակէն:

Միւս կողմէ, եթէ «Ողորմեա»ներուն մէջ կը նշմարուի մասնաւորապէս նոր կտակարանէն ներշնչուելու պարագան,

54 Սովետ. Հայկական, ԻԱ, Վենետիկ, Ս. Չգ. 1861, Աղթթ Գովհաննու Վանդեցեցոյ Բենիկ կոչեցեալ Վարդապետի, էջ 141. Գորբաղի:

55 Հին եւ նոր պարականոն... շարականներ, էջ 82-84: Չարմանալի է որ այդ պարականոն շարականներու մէջ ալ «Ողորմեա»ները լեզուական տեսակետով շատ մօտիկ են:

յիշենք որ «Հարց»երուն մէջ ալ կեղծոն կը կազմէ նոր կտակարանը՝ փրկադուրծութեան խորհուրդը, Բանին մարմնաւորութիւնը, խաչելութիւնը, չնորհարաշխութիւնը:

3.— Մեր մատենագրութեան մէջ ծանօթ է Ս. Եփրեմի անունով աղօթքներու հաւաքածոյ մը⁵⁶: Ուշագիւր ընթերցում մը իսկոյն վեր պիտի հանէ նմանութեան կէտեր՝ որ կան այդ աղօթքներուն եւ մեր ապաշխարական «Ողորմեա»ներուն միջեւ. ի՞նչ կարելի է եզրակացնել ասկէ:

Ճիշտ է որ կան նմանութեան կէտեր. ահաւաստի ցուցակ մը երեսունի չափ նախադասութիւններու՝ որոնք առնուած են Ս. Եփրեմի աղօթքներէն եւ զրեթէ բառացի կը գտնուին նաեւ «Ողորմեա»ներուն մէջ. իւրաքանչիւր նախադասութեան դիմաց կու տանք Եփրեմի աղօթքներուն վենետիկեան մեծագիւր տպագրութեան էջերը. հարկ չենք տեսներ զանոնք համապատասխան էջերը նաեւ շարականներէն. այդ արդէն մասնագէտներու շատ ծանօթ է:

Յորձանս անթերստեան տարբերեալ ծփիմ եւ առ քեզ ապաւինիմ, որպէս Պետրոսի ձեռնարկեա ինձ. 227, 240:

Գոչեմ որպէս զմախաւորն. 227: Ի խորս մեղաց ծովու անկեալ կամ. 227: Համ ինձ արտասուս ապաշխարութեան. 228: Հովիւ բարի, խնդրեա զիս գնդորեալս. նապետ իմ Յիսուս, փրկեա զիս ի բազմութեմ ալեաց մեղաց իմոց. 228:

Մի՛ փակեք գգուք արարչական վիրոյ քո ի ստեղծութեան քո, որ մեղօքս եմ մեռեալ. 229: Արեգակն արդարութեան փրկստու, ի լոյս քո ապաւինիմ. 229:

Որ ընկղմեալս եմ ի խորս չարաց. 230: Ծագեա, Տէր, առաւօտ խաղաղութեան սրտի իմոյ. 230: Լուր, Տէր, աղաղակի անառակիս, որ ամօքով կամ առաջի քո. 233:

Կանգնեա զիս, Տէր, ի գլորմանէս. 236: Որ կամի ի մահ զիս որալ. 239: Ջրակմեալս, Տէր, ի խորաց մեղաց հանգես. 239:

Անկանիմ առաջի քո, Տէր, եւ խնդրեմ զքո զուրիւս յանցանաց իմոց. 239: Բժշկեա զվիրաւորեալ հոգի իմ. 239: Ծանրաբեռնեալ եմ եւ մեղօք. 242:

Ընկղմե զիս ի խորս չարաց. 243: Առ քեզ ապաւինեցայ, բժշկեա զման իմ. 244: Դարձո, Տէր, զցասումն բարկութեան քո յիմեմ. 247:

Ապրեցուցի իմ, դարձ առ իս. 252: Համբառամ առ քեզ, Տէր, զաչս իմ. 253: Եւ արդ անկեալ բխմամբ արտասուօք աղաչեմ զքեզ, եւ հառաչմամբ սրտիւ առ քեզ պաղատիմ. 254:

Եւ իշխանդ եւ քողով զմեզս. 254: Խնդրեմ ի քեզ բժշկիւ, որ բժիշկ եւ հոգւոց. 260:

Ծով մեղաց յանդուգս ընկղմե զիս. 261: Արդարացո որպէս զմախաւորն, ողորմեա ինձ որպէս քանաւորոյն, ընկալ զիս որպէս զանաակ որդին. 262:

Կանգնեա յանդուգս գլորմանէ. 263: Խոստովանիմ առ քեզ եւ աղաչեմ որբալով, Հայր, մեղայ յերկինս եւ առաջի քո. 263:

Այս վկայութիւններէն արդեօք կարելի՞ է հետեւցնել՝ որ մեր «Ողորմեա» շարականները յօրինուած ըլլան Ս. Եփրեմի աղօթքներուն նմանութեամբ:

Նախ քան հարցին քննութեան անցնիլը, բռնեք թէ կարելի է փոխադարձաբար հարեալոր նախադասութիւններ ալ յիշատակել շարականներէն, որոնք չունին իրենց համապատասխան Եփրեմի աղօթքներուն մէջ:

Անցնելով հարցին քննական ուսումնասիրութեան, Եփրեմի այդ աղօթքներուն լեզուին մէջ կը գտնենք յետ-ոսկեդարեան տարբեր, բառեր ու քերականական ձեւեր, որոնք աւելի ուշ դարու կը պատկանին. գոնէ 450է վերջ շրջանի մը. այսպէս կը հանդիպինք հետեւեալ բառերուն.

աղօթել 237, 242-246, 248, 259, 276: ամենամեղ 262: ամենայորդոր 231: ամենասուրբ 252: անանցանելի 257: անբժշկի 234: անբովանդակի 257: անբերեալի 256:

56 Սրբոյն Եփրեմի մատենագրութիւն, հատոր Գ. Վենետիկ, Ս. Չգ. 1836, էջ 227-276. Սըրբոյն Արքայ Եփրեմի Խորին Ասորոյ աղօթք, Ա-Բ: Փոքրագիր, առանձին հրատարակութիւն մըն ալ կը կազմէ 1879ին:

անբախելի 250:
անիմամայի 258:
աննառելի 255:
աննեբելի 234, 249, 251, 262:
անշիջանելի 245:
անհնգելի 257-258:
աստուածային 231:
բարեբանմ 252:
երանաւէտ 255:
երկնային, երկրային 249:
կենցաղ 230-231, 234, 237:
համաձայնիմ 255:
հետեւիմ 236:
մտածումն 231:
յարագուարն 255:
յարամամ 247, 258, 260, 264:
նորահրաշ 265:

Կան քերականական անկանոնութիւններ ալ, ինչպէս.

ելայ, մտայ 240:
գերծանիլ 247:
խառնիլ 235:
ծուլանալ 249:
կիզէ 250:

որոնց մաքուր ոսկեղարեաններն են ելի, մտի, գերծանել, խառնել, ծուլալ, կիզու: Բայց այս վերջինները կրնան յետին դարու գրիչներու ալ սխալներ նկատուիլ:

Ասկէ կը հետեւի թէ «Ողորմեա»ները լեզուական տեսակէտով աւելի հին ըլլալու հաւանականութիւն ունին՝ քան այս աղօթքներուն թարգմանութիւնը, որ ոսկեղարեան չէ յայտնապէս:

Ու ո՛չ միայն Եփրեմի աղօթքներուն թարգմանութիւնը ոսկեղարեան չէ, այլ նաեւ աղօթքներու այդ հաւաքածոն Ս. Եփրեմի հարազատ զործը չէ: Ասորական հայրախօսութեան ուսումնասիրութեան մէջ՝ Ս. Եփրեմի ապաշխարական աղօթքները կը նկատուին տարակուսական երկասիրութիւններ, հարազատութեան տեսակէտով⁵⁷. Իսկ հայերէն թարգմանութեան մէջ եղածը չի համապատասխաներ բնագիրներու հրատարակութեան⁵⁸. Կամ թէ արդեօք հայերէն թարգմանութիւնը շատ ազատօրէն կատարուած է: Ծանօթ է արդէն որ Ս. Եփրեմի աշակերտի աղօթքներու ասորական

բնագիրը չկայ. յունարէն թարգմանութեանց ալ հին ձեռագիրը չկայ. հայերէն թարգմանութիւնն ալ չունի հին ձեռագիրներ. ընդհանրապէս ԺԵ-ԺԶ դարերու Աղօթագրքերու եւ Ոսկեփորձիկներու մէջ ցիրուցան սփռուած են ասոնք. Սուրբ Ղազարի հրատարակիչներն են որ բաղմամբ ձեռագիրներէ իրարու քով բերելով՝ համախմբած են բոլոր այդ աղօթքները, որոշ դասակարգութիւն մը տալով: Հաւանարար այս խառն կարգին համար է՝ որ դժուարին է համեմատել բնագիրներու կամ ուրիշ հին թարգմանութեանց հետ:

Ակնյայտնի է նմանութիւնը այս աղօթքներուն եւ Ս. Ներսէս Շնորհալիի «Հաւատով խոստովանիմ»ին միջեւ: Զեռարի մը մէջ միասին դրուած են «Ողբ եղեսիոյ» քերթուածը եւ Ս. Եփրեմի աղօթքներէն մեծ մաս մը⁵⁹: Արդեօք ձեռագրական շփոթութեանց հետեւանք չէ՞ այս աղօթքներուն Ս. Եփրեմի ընծայուելը:

Զարմանալիօրէն Ս. Եփրեմի ընծայուած այս ապաշխարական աղօթքներուն մէջ կայ մեզի շատ մօտիկ պարբերութիւն մը, ուր բանաստեղծը Աստուծոյ գթութիւնը կը հայցէ հայկական աղօթքներու վերջաւորութեան ձեւով, ճիշտ ինչպէս «Հաւատով խոստովանիմ»ին մէջ, «բարեխօսութեամբ սուրբ Աստուածամկին, եւ Յովհաննու կարապետին, եւ սրբոյն Ստեփաննոսին նախակային եւ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին»⁶⁰: Արդ, կը հարցընենք. ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ ասորի հեղինակի մը կողմէ դրուած աղօթքի մը մէջ

57 IGNATIUS ORTIZ DE URBINA, *Patrologia syriaca*, Romae, 1957, pg. 70.

58 S. P. N. EPHRAEM SYRI, *opera omnia quae exstant Graece, Syriace, Latine*, opera et studio Jos. Assemani, tomus III, Romae, ex typ. Pont. Vat. 1746, pgg. 482-523.

59 Մատենադարան Ս. Ղազարու, Ձեռագիր թ. 983:

60 Ս. Եփրեմի մատենագրութիւն, Աղօթք Ա. Գլոյ, էջ 248:

յիշատակուի Ս. Գրիգոր Լուսաւորչիւն՝ Յովհաննէս Կարապետի եւ Ստեփանոս նախակայի կողքին. ասիկա, եթէ հայ թարգմանիչին կողմէ յաւելուած մը չէ, արդէն իսկ կը բաւէ ցոյց տալու որ տարակուսանքով նայինք այդ աղօթքներու Եփրեմեան հարազատութեան վրայ:

Զէ կարելի նաեւ չանդարդարձնել որ Ս. Եփրեմի Ա. աղօթքին ծ հաստուածը բառացիօրէն կը գտնենք մեր ծիսարանին լուսանացն, եւ շնորհեա՛ պատրաստիլ արքնութեամբ ընդ առաջ ելանել երկնաւոր փեսայիդ, զի մի՛ մնացից արտաքս որպէս գլխարկ կուսանան⁶¹:

Ամէն պարագայի, այս հարցով երկարօրէն դրադիլը մեր նիւթէն չեղում մըն է, ու կը դժհանանք այս հակիրճ նշումներով:

Եթէ երբեք կան բառացի նմանութիւններ այս աղօթքներուն եւ մեր ապաշխարական «Ողորմեա»ներուն միջեւ, այդ կարելի է թերեւս անով բացատրել՝ որ երկուքն ալ ունեցած են հասարակաց երկուքն ներշնչումի, Աստուածաշունտալիւնները ներշնչումի, ու չը, մանաւանդ նոր կտակարանը, ու թերեւս նաեւ քրիստոնէական շրջանակներու մէջ տարածուած նման ապաշխարական աղօթքներ:

ԵՒ ԶՔՈՅՍ Ի ՔՈՅՈՅՍ

Աւանդութիւնը Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի ընծայած էր «Պահ»ի շարականները. այդ աւանդութեան մէջ կար անշուշտ չափազանցութիւն մը, առնուազն Ժ. չափազանցութիւն մը, եւ խիստ քննդարէն ասորի զոյացած, եւ խիստ քննդատներ եկած էին իսկու Ս. Մեսրոպի ձեռքէն ամէն շարական: Մեր ուսումնականութեամբ, աւանդութեան ու քննական արդի եզրակացութեանց համեմատ ձուլումով, լեզուական որոշ տրամադրութեամբ վրայ ամրացած, փորձեցինք պարզել թէ ի՞նչքան էր այդ չափազանցութիւնը՝ աւանդութեան մէջ: Այն հե-

տեւանքին հասանք՝ թէ «Պահ»ի շարականները կիսով միայն Ս. Մեսրոպին կրնան ըլլալ որոշակի. տուինք մանրամասն ցուցակ մըն ալ այդ հնադրոշմ շարականներուն:

«Հոգեւոր երգեր»ու այս հնադոյն շարքը, զոր այսօր հաճոյքով կը վերընծայենք անմահ Հայեկացիին, մեր դրաւոր բանաստեղծութեան երախայրիքն է. եւ ա՛յս է որ մեզի համար կրկնապէս նուիրական կը դարձնէ Մեսրոպ Մաշտոցի խնկելի յիշատակը:

«Եւ գոյս ի գոյս»՝ քեզ մատուցանեմք՝ կ'ըլլայ, ուրեմն, մեր եզրափակիչ նշանարանը, մինչ անվերջ կը հնչեն մեր ականջին ու սրտին՝ երկնային գեղեցիկները Տարօնաշունչ սոխակին, որ գերազանցօրէն մեր հոգեբու բանաստեղծն է եւ բանաստեղծներու անդրանիկը:

Հաճելի է մեզի երեւակայութեան թելերով բարձրանալ Բալուի քարաժայռէն մէջ, լսել այնտեղէն ահաւազ թափը ալիքներուն Եփրատի, որ խորանդունդ ձորին մէջէն կը թաւալի փրփրոտ, եւ աղօտ ճրագի մը դողդոջ կայծերուն տակ՝ տեսնել Մեսրոպեան երկաթագրով դրոշմուած մաղաղաթին վրայ. «Ալիք յանցանաց զիս ալեկոծեմ... Խորք պատրանաց զիս կորուսանեմ... Ծով մեղաց իմոց զիս ալեկոծէ... Ի ծովու մեղաց ալեկոծեալ եմ եւ առ քեզ աղաղակեմ, նաւապետ բարի, փրկեա՛ զիս ի վտանգէս...»:

Հայ աշխարհի փրկութեան պատգամն է ասիկա:

Ջրհեղեղի ժամանակ, Նոյ նահապետ, հայրն աշխարհի, Արարատի զաւաթը բարձրացաւ իր տապանով՝ փրկելու համար համայն մարդկութիւնը: Դարեր վերջ, հայրն Հայոց աշխարհի, Մեսրոպ Մաշտոց, Բալուի քարայրն ապաւինեցաւ, ըստ աւանդութեան, տղիտութեան հեղեղէն փրկելու մեր ազգը, եւ

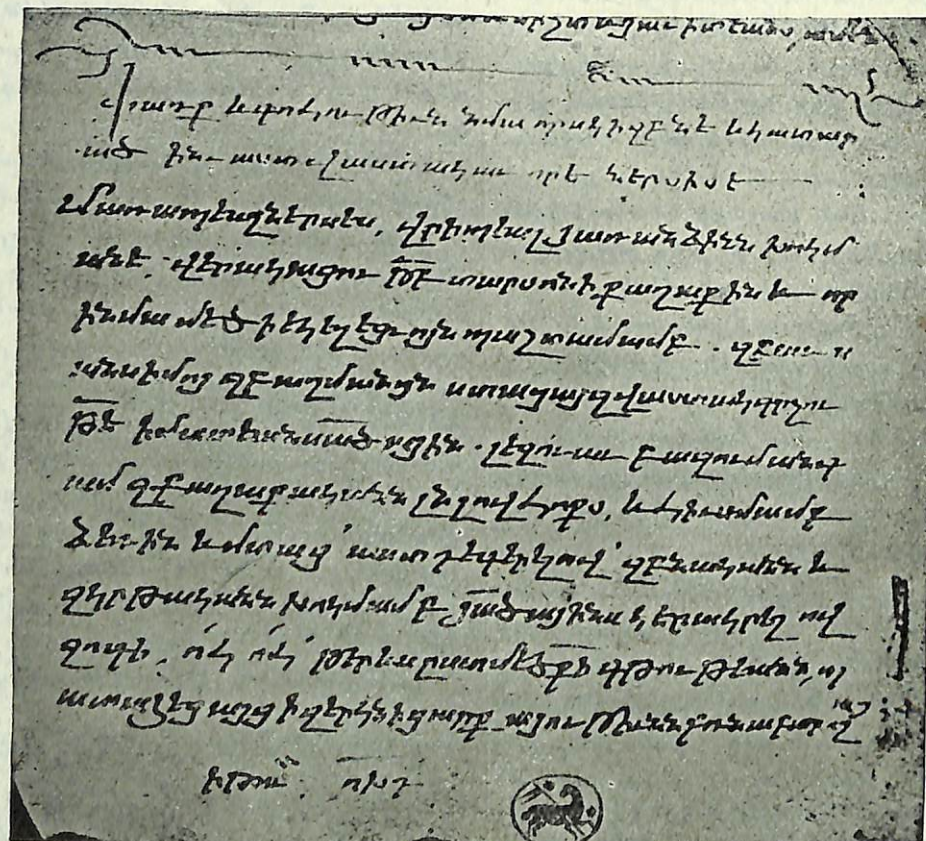
61 Ս. Եփրեմ, անդ, էջ 233:

ամբացնելու մեր քրիստոնէութիւնը, տալով մեզի երկրորդ մկրտութիւն մը նուիրական: Եւ այդ մկրտութեան կնքահայրն է ապաշխարութեան շարականներու շարքը ոսկեզէն:

«Բագմավէպ»ի անձուկ էջերը չեն թոյլատրեր որ այստեղ գետեղէինք Մեսրոպեան բովանդակ երգաչարը մարդարտեայ, լսելու համար Հացեկի քաղցրալուր քնարին զգայուն թրթռացումները,

յուսաշող բեկբեկումները, յուսադալար արփաթեւումը: Բայց այդ երգը աւելի հարադատ է մագաղաթեայ ձեռագիրներու մէջ, աւելի ներդաշնակ է երկնասլացիկ զմբէթներու տակ, ուր համակ խորհուրդ է խնկաւէտ եւ աղօթք մշտնջենաւոր, հոգեդինացած՝ հաղարամեայ պաղտանքովը մեր ցեղին:

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՏԻՐ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

La haute signification de l'invention de l'alphabet arménien par Saint Mesrop*

La valeur d'un peuple ne se mesure pas à son importance numérique; ce n'est pas dans cette occasion qu'il est nécessaire de rappeler l'opposition entre qualité et quantité. Toutefois, il convient de remarquer qu'un empire fait beaucoup pour assurer la renommée d'une nation. Celui que bâtit Tigrane le Grand fut éphémère et les vertus guerrières des Arméniens ne purent qu'assurer la survie en tant que nation d'un peuple trop peu nombreux. Mais la lumière de sa civilisation resta alors sous le boisseau, parce que la connaissance de sa langue ne s'imposait ni à ses voisins pour les besoins des relations diplomatiques ou commerciales, ni à des populations soumises pour leurs rapports avec l'administration de l'occupant.

Comment ce peuple a-t-il pu se maintenir en vie et conserver sa physionomie propre alors qu'il était situé au carrefour des routes d'invasion, routes peu confortables sans doute, mais uniques voies existantes pour les déferlements des conquérants de l'Est, du Nord et de l'Ouest, — alors que, tout au long de son existence, il a été tour à tour écrasé ou écartelé par les empires rivaux, ses voisins, — alors qu'il a vécu la majeure partie de sa vie sous la domination de nations étrangères, qui se partageaient son territoire ou le transformaient en champ clos? C'est là le miracle de la valeur triomphant du nombre!

En effet, lorsque les premières lueurs de l'histoire éclairent timidement la scène arménienne, nous apercevons ce peuple luttant contre la Perse de Darius pour reconquérir son indépendance. Inutile de vous faire l'histoire de l'Arménie: ce n'est qu'une sorte de drame à tiroirs où les fâcheux de la pire espèce se relaient à tour de rôle. La marche du drame connaîtra, cependant, grâce à Dieu, quelques interruptions, et on assistera périodiquement à des tableaux réconfortants: l'empire du grand Tigrane, qui sut acqué-

* Discours prononcé le Dimanche, 11 Novembre 1962, dans le grand Amphithéâtre de La Sorbonne.